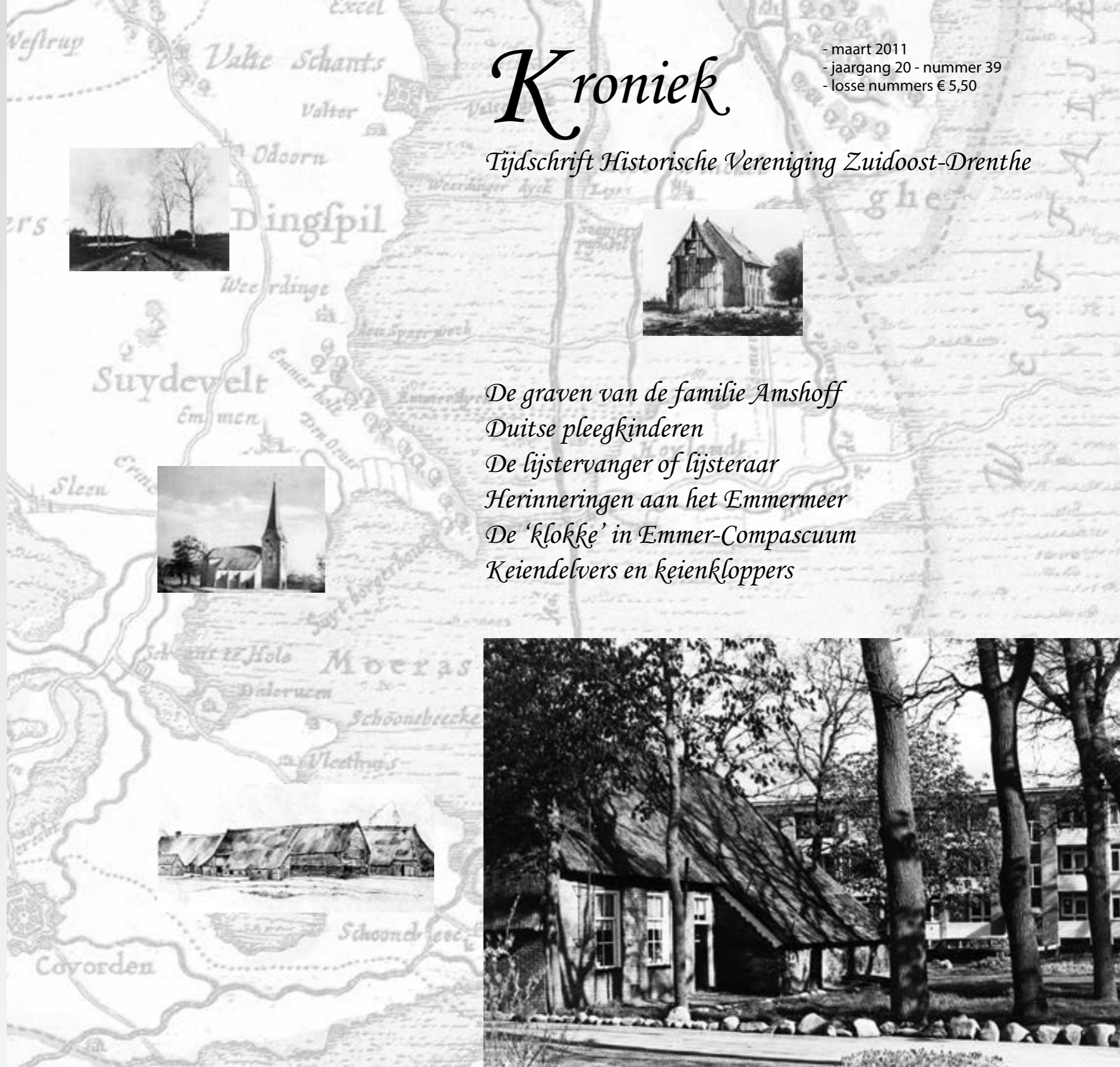

Boven: De grenspalen 160-III, oud en nieuw (pvcbuis) e
Daarnaast een detailkaart van het grensgebied.
(Collectie Herman Posthumus)

Voorplaat: Oud en nieuw in Emmermeer. Op deze foto is links
de boerderij van de familie Hindriks afgebeeld, gebouwd in het
midden van de 19de eeuw, terwijl rechts de zogenaamde Nill-
Mij-flat aan de Dopheide, gebouwd omstreeks 1960, is te zien.

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijn-
acker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe'
van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Ros-
winkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk
te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek:
'Boerenerf in Pad- en Vliegghuis bij Oud-Schoonebeek', teke-
ning van H.W. Jansen (1855-1908).

Kroniek

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

- maart 2011
- jaargang 20 - nummer 39
- losse nummers € 5,50

De graven van de familie Amshoff
Duitse pleegkinderen
De lijstervanger of lijsteraar
Herinneringen aan het Emmermeer
De 'klokke' in Emmer-Compascuum
Keiendelvers en keienkloppers

Redactie

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836
 M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188
 W. Visscher, Zijtak O.Z. 7, 7833 AL Nieuw-Amsterdam, 0591-551741
 Gelieve kopij te zenden aan:
 p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?
 Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post of per e-mail op bij: A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, a.f.dekker@home.nl.

ISSN-nummer Kroniek: 1878-7894

Inhoudsopgave

Piet Naber	Redactioneel	1
Artikelen		
Wim Visscher	De graven van de familie Amshoff, een vergeten monument in Emmen	2
Pieter Albers	Duitse pleegkinderen in Zuidoost-Drenthe	8
Harm Kremer	Herinneringen aan het Emmermeer	15
Lubbe Kroeze	De 'klokke' in Emmer-Compascuum	18
Tonko Engelsman	Keiendelvers en keienkloppers	20
Rubrieken		
Marcel Bulte	Oude beroepen De lijstervanger of lijsteraar	11
Bijdragen		
Redactie	Op zoek naar grenspalen	29
Redactie	Emmermeer	30
Bestuur	Excursie	32
Bestuur	Activiteiten	33

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

Productie & opmaak:
 Uitgeverij Drenthe, Beilen - www.uitgeverijdrenthe.nl
 Druk: Scholma, Bedum

Activiteiten

28 maart 2011 - Jaarvergadering

Uitnodiging voor de ledenvergadering wordt aan de leden toegezonden.

9 april 2011 - Historisch Café

Inleiding om 14.30 uur, tevens is de collectie Brands open.

In het Historisch Café zal Erik Zwiggelaar een inleiding houden over 'Ergens in Nederland 1939 - 1945' wat de titel is van zijn website. Het gaat over een verzameling militaire kleding en gebruiksvoorwerpen uit deze periode, die staat in een uitgebouwd woonhuis in Emmen. Erik Zwiggelaar heeft tevens in deze periode in samenwerking met de bibliotheek Emmen een kleine tentoonstelling ingericht in de bibliotheek aan het Noorderplein.

www.ergensinnederland1939-1945.nl

Bus Excursie

op zaterdag 7 en 14 mei 2011 gaat de excursie naar de Niedergrafschaft Bentheim zie voor verder informatie over deze excursie deze Kroniek (p. 32) hoe u zich kunt aanmelden.

Voor meer informatie over lezingen en andere activiteiten zie www.historisch-emmen.nl en de lokale huis aan huisbladen in de gemeente Emmen.

Bestuur & lidmaatschap

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt in 2010 € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het voor 1 december van het lopende jaar schriftelijk is opgezegd bij de secretaris. Men ontvangt vier keer per jaar de Kroniek en men is welkom tijdens de lezingen, die regelmatig worden georganiseerd.

In verband met kostenbeheersing verwachten we van u dat u uw contributie voor of in de eerste twee maanden van het betreffende verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaakt op het rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl
 A.F. Dekker, secretaris, Laan van de Marel 501, 7823 BM Emmen, 0591-625893, a.f.dekker@home.nl

H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@wanadoo.nl

M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188

H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384

C.E. Vedder-Einhaus, Havenstraat 114, 7887 BS Erica, 0591-301235, toos.vedder@planet.nl

G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466

Redactioneel

Om te beginnen even iets rechtzetten. In de Kroniek van december stond bij het artikel 'Een foto-kaart met een verhaal' van Pieter Albers op pagina 30 een foto. In de tekst bij die foto zat een fout. Er stond een verkeerde naam vermeld voor de man met de hoed in zijn hand en de laatste zin had moeten zijn: Daarnaast staan Jans Oosting en zijn dochter Willemkje Wierds-Oosting. Verder heeft Tonko Engelsman nog de opmerking dat in de Kroniek van maart 2010 in zijn artikel over 'Het geheim van de Emmer burgemeester enz.' een incorrectheid staat. Op blz. 6 (1e kolom, 9e regel van onderen) moet worden toegevoegd na Lucas Willinge: s vrouw. Pim Mensingh wijst er terecht op, dat het Willingehuis, niet zoals vermeld in de Kroniek van december 2010 op blz. 5 (1e kolom 4e regel van onderen), in 1935 is afgebroken, maar in 1936. Mensingh behandelt in zijn boek Toen stilte nog te horen was in hoofdstuk 2 het wel en wee van dit 'Huis van stand'.

Dan nu naar de Kroniek die voor u ligt.

Daarin eerst een artikel, geschreven door Wim Visscher, dat ook al in 1995 in de Kroniek heeft bestaan en nu verder is bewerkt. Het gaat over de familie Amshoff, een Emmer predikantengeslacht, waarvan een aantal leden begraven zijn op het pas opgeknapt oude kerkhof aan de Wilhelminastraat. Ook die vijf monumentale graven, waarvan de oudste uit 1831, zien er weer mooi uit. Marcel Bulte schrijft deze keer in zijn serie over oude beroepen over de lijstervanger, een beroep dat we ons in deze tijd haast niet voor kunnen stellen. We zouden ogenblikkelijk de dierenbescherming op ons dak krijgen. De lijstervanger ving eind 19de en begin 20ste eeuw door middel van strikken of netten zangvogels, zoals lijsters, vinken en merels die daarna aan poeliers en liefhebbers werden verkocht om gegeten te worden. Dat gebeurde ook in Zuidoost-Drenthe. We hebben al even het artikel van Pieter Albers genoemd. Hij heeft zijn speurtocht naar aanleiding van de fotokaart en de drie onbekende meisjes voortgezet en ook wat reacties van anderen gekregen. De resultaten daarvan staan beschreven in een vervolgartikel.

Tonko Engelsman heeft met belangstelling het verhaal van Marcel Bulte over de keienkloppers en keiendelvers in de vorige aflevering gelezen en nu een artikel geschreven dat daar een aanvulling op is.

Van ons medelid Harm Kremer uit Amersfoort kregen we een persoonlijk verhaal. Hij vertelt over zijn jeugd, ongeveer tachtig jaar geleden, toen hij als kind in Emmermeer woonde. Dat was in die tijd nog geen woonwijk, maar een agrarisch gebied met zandwegen er door. De redactie is gek op dit soort verhalen en misschien is het een stimulans voor andere leden om ook eens iets te schrijven voor ons blad, want artikelen kunnen we altijd gebruiken.

Tot slot besteden we nog aandacht aan een inmiddels verschenen boek, Op zoek naar grenspalen, en het boek Emmermeer, dat begin april 2011 verschijnt. Op de omslag worden enkele foto's van beide boeken gepubliceerd.

We willen u nog even wijzen op de activiteiten, die door de vereniging georganiseerd worden en de mededelingen over de excursie in mei. Deze staan elders in deze Kroniek vermeld.

We wensen u weer veel plezier bij het lezen.

De graven van de familie Amshoff, een vergeten monument in Emmen

Op het oude kerkhof aan de Hoofdstraat in Emmen bevindt zich in blok 1, rij no. 17 onder hoge beukenbomen een merkwaardige verzameling op veldkeien gefundeerde monumentale grafstenen, die zich zowel wat betreft ouderdom als de daarin gegraveerde grafschriften onderscheiden van de overige zerken op die begraafplaats. Het gaat hier om het familiegraf van het predikantengeslacht Amshoff, waarvan de meeste stenen dateren uit de periode 1831-1841 en alleen al vanwege hun eerbiedwaardige ouderdom vermeldenswaard zijn. Het was in die tijd op het platteland nog niet gebruikelijk om grafstenen op graven te leggen. Dit geldt zeker ook voor dit uit omstreeks 1830 daterende, van oorsprong 'boerenkerkhof'.

Voor zover valt na te gaan, behoren de genoemde grafstenen tot de oudste nog bestaande grafstenen van Emmen e.o.! Opvallend is dat deze zerken, uitgezonderd een uit latere periode daterende steen, alle uit de bekende Bentheimer, of Gildehauser zandsteen zijn vervaardigd. Dit is op

zichzelf niet zo verwonderlijk, want de groeven waaruit deze stenen werden betrokken, lagen relatief dichtbij Zuidoost-Drenthe. Omdat een

Het gehele grafmonument van de familie Amshoff (foto Piet Naber)

steenhouwer te Emmen, als die daar toen al zou werken, bij gebrek aan opdrachten daarvan nooit de kost zal hebben kunnen verdienen, ligt het voor de hand dat de man die deze zerken bewerkte en te Emmen afleverde in het graafschap Bentheim zal hebben gewoond. Ook de Emmer Ned. Herv. Predikant ds. Johannes Petrus Amshoff en zijn vrouw Christina Meiling, om welke familie het hier gaat, waren afkomstig uit het graafschap Bentheim. Ook de steenhouwer zal daar naar alle waarschijnlijkheid zijn domicilie hebben gehad. Hoewel in het graafschap Bentheim in de kerken in de Nederlandse taal werd gepreekt, was daar de dagelijkse omgangstaal Duits. Dit was ook het geval in Uelsen, de eerste gemeente van ds. Amshoff.

In 1808 werd hij predikant te Emmen. Ds. Amshoff had de gewoonte 's zondags drie keer te preken en ook nog wel eens op doordeweekse dagen. Enkele van zijn zoons, zoals de in 1791 te Uelsen geboren Hozeas Gerhardus Meiling Amshoff, traden later in de voetsporen van hun vader. Deze predikant, Hozeas G. M. Amshoff was na enkele eerdere standplaatsen in 1823 door zijn vader in het ambt van predikant te Oud-Avereest bevestigd. Daarnaast was hij tevens als predikant aangesteld voor de hervormden in de bedelaarskolonie Ommerschans, nabij Balkbrug. Deze functie van 'gevangenispredikant' zal wel een welkome aanvulling op zijn traktement zijn geweest. Hij wist zich als predikant bijzonder geliefd te maken. Helaas trof hem een ernstige ziekte, waardoor hij steeds meer buiten staat raakte om zijn bediening waar te nemen. Hij overleed op 21 september 1831 te Dalen. Het verhaal gaat, dat hij daar tijdens een bezoek aan zijn broer, de geneesheer Gerhardus Hozeas Amshoff, zou zijn overleden. Hij werd te Emmen begraven.

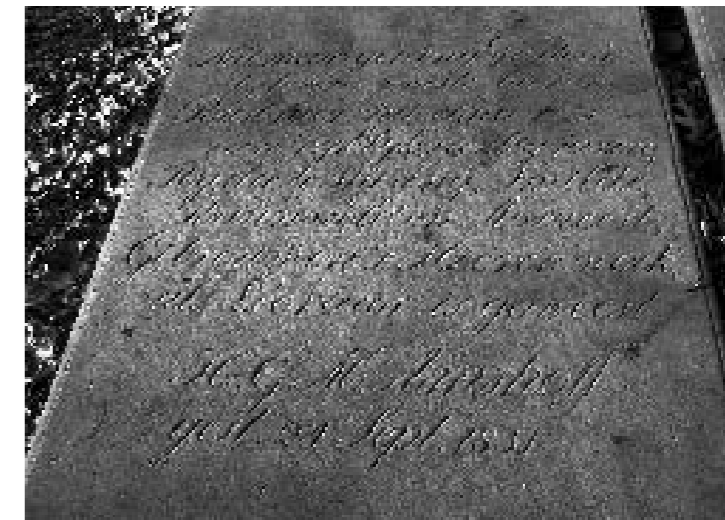
De boeren van Oud-Avereest wilden toen hun geliefde gestorven predikant met een toepasselijk grafdicht in rijmvorm eren. Omdat het dichten niet hun sterkste kant was, zochten ze toen iemand die deze kunst wel verstond. Die werd toen gevonden in de markies George Anna Christiaan

Grafsteen van Hoseas Gerhardus Meiling Amshoff (foto Piet Naber)

Thouars, die bij zijn ouders op het landgoed 'De Grote Heest' te Heesterkante, een gehucht bij Emlichheim woonde. Deze stond bekend als een niet onverdienstelijk (bombastisch) dichter, wiens dichtkunst al tijdens zijn functie als lid van de hofhouding bij Koning Willem I was opgevallen. Vanwege een liefdesaffaire met prinses Marianne was hij echter van het hof verwijderd. Hij nam vervolgens als officier deel aan de Tien-daagse Veldtocht tijdens de Belgische opstand in 1830-1831. Ook dit werd voor hem geen succes, want hij werd al gauw wegens ernstig drankmisbruik oneervol uit de dienst ontslagen. Sindsdien woonde hij bij zijn ouders, waar hij zijn troost trachtte te vinden in de sterke drank, die een rijke inspiratiebron voor zijn dichtader opleverde.

Volgens de overlevering zou de Markies nog te bed hebben gelegen toen de boeren na een lange reis bij hem aanklopten. De Markies had echter niet veel trek om zijn bed te verlaten. Maar de boeren wisten daar wel raad mee, want toen één van hen een fles jenever uit zijn jaszak haalde, was de Markies snel uit zijn bed gesprongen. Onder het nemen van enkele stevige slokken van het geestrijke nat was hij toen in de kamer al dichtend op en neer gezwalkt en voorzag daarmee de boeren van het gewenste grafschrift:

Niet meer geslingerd door des levens woeste baren,

Rust hier na een reis van rijk'lijk veertig jaren,
hij die te Thesing, Smilde, Ruin'wold en Aver-
eest
getrouw in 's Heeren werk als Leeraar is ge-
weest.

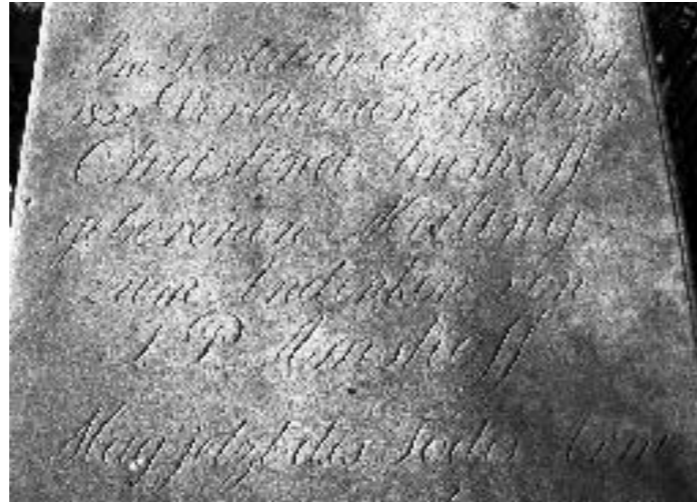
Op zijn grafsteen te Emmen is dit op 'spirituele'
wijze tot stand gekomen gedicht met sierlijk hand-
geschreven letters gegraveerd met als onderschrift:

H.G.M. Amshoff.
Gest. 24 sept. 1831

Een jaar later, in 1832, stierf ook zijn moeder Me-
vrouw Christina Amshoff-Meiling. Zij was een
dochter van Hoseas Meiling, pastor te Gildehaus.
Op haar grafsteen heeft ds. Amshoff in haar moe-
dertaal de navolgende tekst laten aanbrengen:

Am Sterbetag dem 23 May/ 1832.
Der Theuren Gattinn/ Christie Amshoff/
geborene Meiling/ Zum Andenken von/ J.P.
Amshoff/
Mag jetzt des Todes Arm
uns trennen
wir werden einst uns
wiedersehn
Vor Gottes Thron uns
wiederkennen
Mit lautem Danke vor
Ihm stehn
Da wo kein Tod uns trennen kann
stehen wir voreinst
und beten an.

(Vertaling: Ter nagedachtenis aan de sterfdag, 23
mei 1832 van mijn dierbare echtgenote Christina
Amshoff, geboren Meiling, door J. P. Amshoff. Ook
al scheidt ons nu de arm van de dood, wij zullen
elkaar eenmaal weerzien. Voor Gods troon ons
wederkennen en met grote dank voor Hem staan.
Daar waar geen dood ons kan scheiden, staan wij
eenmaal in aanbidding.)
Naast haar ligt haar op 4 juli 1836 op tienjarige
leeftijd overleden kleindochtertje, Anna Juliana
Dorothea Karsten, begraven. Haar steen vermeldt
het navolgende opschrift:

Grafsteen van Christina Amshoff, gebo-
ren Meiling (foto Piet Naber).

Hier rust
Wat sterflijk was van
Anna Juliana
Dorothea Karsten
Sluimerend den heerlijken morgenstond
der verwachting tegemoet
Wij zijn in hope zalige(r)
(de vervolgttekst is geheel afgesleten)

Dit kind was op 20 november 1825 te Sas van
Gent geboren uit het huwelijk van Lucretia Jo-
hanna Esina Amshoff en ds. Johan Antoni Karsten.
Laatstgenoemde was al eerder overleden, waarna
zijn weduwe met haar kinderen bij haar vader in
de pastorie van Emmen was ingetrokken. Deze

Grafsteen van de tienjarige Anna Juliana Dorothea
Karsten (foto Piet Naber)

weduwe overleed in 1840 en haar stoffelijk over-
schot werd naast haar kind in het familiegraf bij-
gezet. Het sterk afgesleten grafschrift, voor zover
nog leesbaar, luidt:

L.J.E. Karsten/ geborene Amshoff/
Geboren 27 April 1799/
Gestorben 18 Marz 1840/

Hoffnung!, Hoffnung!
Trösterinn im Leben.
Halte, halte mich empor.
Offne du wenn Grauen (?) mich umgeben
mir des Zukunftlebens heiles Thor.

(Vertaling: Hoop!, Hoop!. Troosteres in het leven.
Heft, heft mij op. Opent U mij, wanneer donkere
schaduw(en) (?) mij omgeven, de lichtende poort
naar het eeuwig leven).

Net als dat bij het grafschrift van haar moeder
het geval was, is ook dit in de Duitse taal gesteld.
Dat is bijzonder opmerkelijk, omdat de familie
Amshoff toen al meer dan 30 jaar te Emmen
woonde. Moet men hieruit afleiden, dat de da-
gelijkse omgangstaal in de Ned. Herv. Pastorie
het Duits was? Bewijzen zijn hiervoor niet meer
te achterhalen, maar het zou heel goed moge-
lijk kunnen zijn. Op z'n minst heeft ds. Amshoff
door de beide grafschriften in de moedertaal te
stellen, daarmee de gedachtenis aan de beide
overledenen een persoonlijk tintje willen geven.
Zoals eerder vermeld, was ook het grafgedicht op
zijn zoon, ds. Hoseas G. M. Amshoff, als 'levens-
bericht' een persoonlijk gericht aandenken. Ook
spreekt uit de beide Duitse gedichtjes - in een
tijd van opkomende vrijzinnigheid binnen de
hervormde kerk in Nederland - de godsdienstig
orthodoxe inslag van ds. P.J. Amshoff. Zijn zoon
Hoseas nam hierin meer een middenpositie in,
wat door zijn jarenlange betrekking aan De Om-
merschans met zijn uit alle delen van het land
afkomstige hervormden niet zo verwonderlijk is.
Diens grafschrift is dan ook in godsdienstige zin
'neutraal'.
In 1844 ging ds. Amshoff na een predikantschap
van 56 jaar, waarvan de laatste 36 jaar te Emmen,
met emeritaat. Hij was toen ruim 76 jaar oud. Op

Grafsteen
van Lucretia
Johanna
Esina Amshoff (foto
Piet Naber)

oudejaarsavond hield de alom beminde grije
predikant zijn afscheidsprek, waarna hij naar
het Gelderse Eibergen vertrok. Daar ging hij toen
wonen bij één van zijn dochters, Anna Berendina
Gesina, die met de plaatselijke hervormde predi-
kant ds. Antoni Jan Gooszen was gehuwd. Maar
voor zijn vertrek naar Eibergen had hij ook nog op
bijzondere wijze afscheid genomen van het fami-
liegraf te Emmen. Hij deed dit door bij die grafste-
nen een staande gedenksteen op te richten met
een tekst waarmee hij zich in de Nederlandse taal
tot zijn gestorven familieleden richtte:

Rust zacht, rust zacht/
geliefde doden
Uw geest is reeds in 't vaderhuis/
Gij zijt verlost van aardsche nooden/
En nu rust maar in 't vaderhuis.

Die gedenksteen staat op een toen nog onge-
bruikte grafruimte, precies in het midden van de
hiervoor beschreven grafstenen. Dit duidt er op,
dat ds. Amshoff het voornemen had daar zelf ooit
begraven te worden. Hij zou nog bijna 10 jaar van
zijn emeritaat genieten en overleed in 1853 te
Eibergen. Hij werd evenwel niet te Emmen be-
graven, wat, gelet op de grote reisafstand en het
jaargetijde, wellicht niet mogelijk bleek.
Enkele jaren eerder, in 1849, was de eerste bur-
gemeester van Emmen, Jan Jacob Willinge,
overleden. Deze was een schoonzoon van ds. J.P.
Amshoff. Ook hij had een lange staat van dienst.

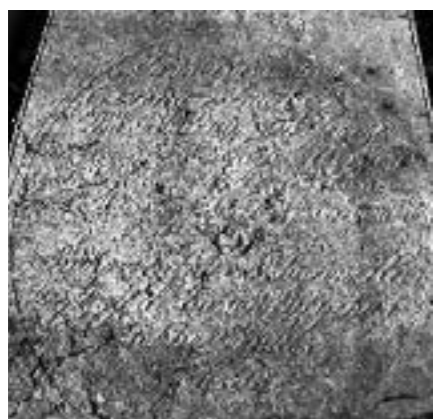

De gedenksteen
(foto Piet Naber)

Zijn ambtsbediening duurde, net als bij zijn schoonvader het geval was, 36 jaar! Wellicht liggen hij en zijn vrouw naast de hierboven reeds beschreven grafstenen begraven, maar van een grafsteen - als deze ooit heeft bestaan - is geen spoor (meer) te vinden.

Even verderop is het met een hekwerk omgeven monumentale familiegraf, waar latere generaties van de familie Willinge liggen begraven, onder wie de kleindochters, de legendarische dames Willinge, van de eerste burgemeester.

De wel gehoorde uitdrukking, dat de geschiedenis zich herhaalt, zij het in een andere vorm, is ook van toepassing op dit stukje Emmer kerkhistorie. Bijna een kwart eeuw na het vertrek van ds. Amshoff, werd de pastorie te Emmen weer bewoond door leden van de familie

Grafsteen van Anna Berendina Gesina Amshoff
(foto Piet Naber)

Amshoff. Dit kwam door het beroep, dat de gemeente in 1867 had uitgebracht op ds. Maurits Albrecht Gooszen te Eibergen. Deze was een kleinzoon van ds. Amshoff en geboren uit het huwelijk van de al eerder genoemde ds. Antoni Jan Gooszen en Anna Berendina Gesina Amshoff. Tegen dit beroep was binnen de kerkelijke gemeente van Emmen veel verzet gerezen, omdat de jonge ds. Gooszen 'modern' was. Hij was namelijk anders dan zijn vader en grootvader een aanhanger van de vrijzinnige, de zogenaamde Groninger richting, onder de invloed waarvan hij al tijdens zijn studententijd in Groningen was komen te staan. Smalend werden deze predikanten door de orthodoxie wel aangeduid als 'advocaten in de godgeleerdheid, die alles wat er staat geschreven wegpleiten'. Een aantal kerkleden trachtte het beroep op ds. Gooszen van tafel te krijgen en schoof de orthodoxe predikant Nonnhebel uit Middelburg als kandidaat naar voren. Er ontwikkelde zich toen te Emmen een ware kerkstrijd, waarbij machinaties en intriges niet werden geschuwd. Zelfs met de boerhoorn werden de stemgerechtigde leden opgeroepen en ontzagen een aantal 'heerschappen' (eigenerfde boeren) zich niet om hun pachters onder druk te zetten! Ondanks alle tumult, dat er rond zijn beroeping was ontstaan, ging het beroep toch door. Bij zijn aankomst te Emmen werd hij bij de gemeentegrens opgewacht door 100 jonge lieden te paard, die hem als erewacht naar de pastorie begeleidden. Zijn bejaarde moeder verhuisde toen met hem mee naar de pastorie van Emmen. Nog in datzelfde jaar overleed zij en werd begraven in het destijds al eerder door haar vader (ds. P.J. Amshoff) voor zichzelf gereserveerde graf. Haar zoon liet op haar graf toen een (thans door midden gebroken) eenvoudige hardstenen grafsteen zetten met de tekst:

Anna Berendina Gesina Amshoff /
wed. Anthony Jan Gooszen /
in leven predikant te Eibergen /
geb. 15 januari 1797 te Ulsen /
overl. 22 augustus 1867 te Emmen /
In haren Heer /

Het interieur van de oude kerk van Emmen, afgebroken in 1855 en in hetzelfde jaar getekend door J. Reinders. (Gemeente-archief Emmen).

heeft zij de haren liefgehad /
tot het einde.

Met het pastoraat van ds. Gooszen, dat overigens slechts twee jaar duurde, zou voortaan de vrijzinnige koers binnen de Ned. Herv. gemeente van Emmen worden ingeslagen, die o.m. zou leiden tot de stichting van de orthodoxe zogenaamde kapelgemeente. Al eerder was, tijdens het predikantschap van ds. Hugenholtz, het middeleeuws kerkgebouw, waarin de grootvader van ds. Gooszen zoveel jaren als rechtzinnige predikant was voorgedaan, afgebroken en vervangen door een 'modern' gebouw, zoals dat er nu nog staat.

Archief en literatuur

- Het 'stenen archief Amshoff' op de oude begraafplaats te Emmen.
- Stukken archief Daman te Dedemsvaart. Gem. archief Hardenberg.
- Gemeente-archief Emmen, geboorte-, huwelijks- en overlijdensacten enz. in zake familie Amshoff.
- A. Geluk-Bleumink en J. Pool, Je bent een deel van het verleden, uitgave Ver. v. Chr. Nat. Basisonderwijs Emmen-Bargeres. Emmen 1992.
- H.T. Buiskool, Ecclesia Emmensis, 1933.

door Pieter Albers

Duitse pleegkinderen in Zuidoost-Drenthe

In het vorige nummer stond een artikel: 'Een fotokaart met een verhaal'. Op de voorkant van de kaart was een mooie afbeelding van de zuivelfabriek van Noordbarga te zien, op de achterkant een handgeschreven berichtje in het (oud-)Duits.

In het bericht op de kaart werd vermeld dat drie Duitse meisjes op theevisite zijn geweest bij mevr. G. Nijhoff-Oosting, de echtgenote van de toenmalige directeur van de fabriek. De kaart was verstuurd uit Noordbarga op 13.7.1921. Ook de namen van de meisjes werden gedeeltelijk genoemd: Annemarie Preuße, Helene Bieg en het meisje Schmidt, de schrijfster van de kaart die gericht was aan haar ouders in Gelnhausen (bij Frankfurt). Tevens werd vermeld dat het meisje Annemarie een pleegkind was, opgenomen in een gezin dat verwant was aan mevr. G. Nijhoff-Oosting. En toen begon de speurtocht naar het pleeggezin van Annemarie. We kwamen uit in Zuidbarga waar een broer van mevr. Nijhoff woonde. Deze Jans Oosting, tot 1919 eigenaar van de molen, woonde daar met zijn vrouw Zwaantje Husing en enige dochter Willemkje. De gevon-

den sporen gaven aan dat we konden concluderen (weliswaar niet voor de volle 100%) dat in dit gezin het meisje Annemarie enige tijd pleegkind was en we veronderstelden tevens dat de beide andere meisjes eveneens in gezinnen in de buurt opgenomen zijn geweest.

Het artikel eindigde met de opmerking dat we (en die 'we' zijn Jans Wierds, de kleinzoon van genoemde Jans Oosting en ik) op een dood spoor zaten. Jans had onderzoek verricht bij alle mogelijke familieleden en ik was de archieven ingedoken op zoek naar aanknopingspunten. Ik kon natuurlijk wel iets proberen met de adressen van Annemarie Preuße en het meisje Schmidt die mij bekend waren.

Het eerste mailtje richting Duitsland was gericht aan de stadsarchivaris van Gelnhausen, de woonplaats van de meisjes, met het verzoek of hij na kon gaan in oude adresboeken of de families Preuße en Schmidt ook na 1921 nog voorkwamen en of er misschien nog nakomelingen van de families te vinden waren. Ook heb ik brieven gestuurd aan de huidige bewoners van de adressen in Gelnhausen en gevraagd of zij misschien iets wisten over de vroegere

Deze boerderij aan de Zuidbargerstraat is van 1919 tot 1938 bewoond geweest door Jans Oosting en zijn dochter Willemkje. In dit gezin was het meisje Annemarie Preuße als pleegkind opgenomen. (Foto van de Historische Werkgroep Zuidbarga)

Jan Huizing (1867-1947 en Geesje Steegen (1866-1930), de pleegouders van Helene Bieg (coll. Jans Wierds, Dalen)

bewoners. Het hele verhaal had zich weliswaar negentig jaar geleden afgespeeld, maar met de gedachte aan 'niet geschoten is altijd mis' heb ik de brieven gepost.

Al de volgende dag kreeg ik al antwoord van de stadsarchivaris. Hij had in het adresboek van 1926 inderdaad op het aangegeven adres de familie Preuße aangetroffen, maar in de volgende uitgave van 1938 niet meer. Daarna had hij het overlijdensregister tussen de jaren 1926 en 1938 doorgeplozen, maar geen naam Preuße aangetroffen. Hij veronderstelde dat de familie uit Gelnhausen voor 1938 met onbekende bestemming had verlaten.

Gelukkig kon hij mij positiever inlichtingen geven over de familie Schmidt. Er leefden inderdaad nog nakomelingen in de stad en toevallig kende hij een lid van deze familie. Hij zou voor mij informeren of deze familie mij verder wilden helpen. Afwachten dus, maar het eerste succesje was binnen.

Niet lang daarna kreeg ik antwoord op mijn brief die ik naar het adres van C.B. Schmidt, de vader van het meisje Schmidt, gestuurd had. De huidige bewoonster schreef mij onder andere: 'De toenmalige ontvanger, C.B. Schmidt (Carl-Bernhard Schmidt) was de grootvader van mijn moeder. Eén van de genoemde meisjes was Martha Schmidt, de dochter van C.B. Schmidt. Haar vader was erg ziek uit de Eerste

Wereldoorlog thuisgekomen en kon zijn beroep niet meer uitoefenen. Het ging toentertijd financieel zeer slecht met de familie, zodat de kerk zich heeft ingezet voor Duitse kinderen pleeggezinnen in Holland te vinden. En zo werd Martha Schmidt pleegkind in Nederland. Zij is, evenals de andere vrouwen, al lange tijd geleden overleden.'

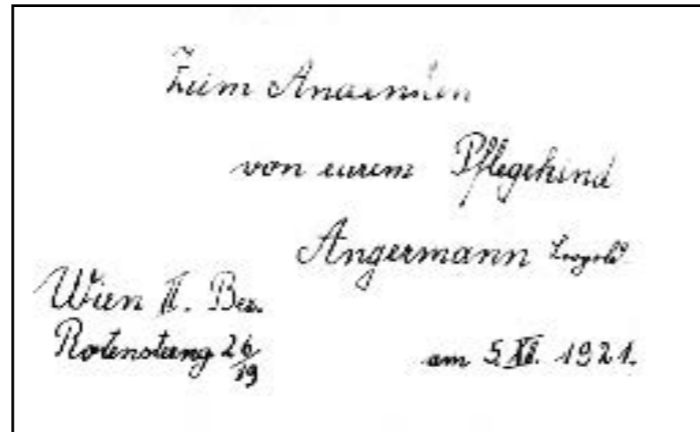
Helaas kon ze me niet vertellen in welke plaats en bij welke familie het meisje was ondergebracht, maar onze eerste veronderstelling dat de drie genoemde meisjes alle drie wel pleegkinderen zouden zijn geweest werd steeds waarschijnlijker.

Dat werd mij nog bevestigd door mevr. H. Kersten-Betting uit Emmen, die een reactie gaf op het artikel in het vorige nummer. In eerste instantie op het verkeerde onderschrift onder de laatste foto, maar ook vertelde ze dat ze vaak van haar moeder had gehoord dat vroeger toen die nog thuis op de boerderij woonde aan de Rietlandenstraat in Zuidbarga, haar ouders Jan en Geesje Huizing-Steegen een Duits meisje als pleegkind in huis hadden gehad. En het meisje heette ... Helene Bieg. Haar moeder had haar later, toen ze in Noordbarga woonden, wel eens een foto van Helene laten zien. Helaas is het betreffende album verbrand tijdens de bevrijding van Noordbarga op 10 april 1945, toen veel boerderijen waaronder ook die van de familie Betting in vlammen zijn opgegaan.

Samenvattend kunnen we concluderen dat we toch wel wat zijn opgeschoten met onze speurtocht naar de drie onbekende Duitse meisjes die op de fotokaart uit 1921, die Roelof Boelens mij destijds toestuurde, genoemd werden: Annemarie Preuße, Helene Bieg en het meisje Schmidt.

Annemarie Preuße, eerst een volledig onbekende naam voor de naastbetrokkenen, kunnen we nu toch in verband brengen met de familie Oosting-Husing in Zuidbarge, Helene Bieg hebben we thuis kunnen brengen als pleegkind bij de familie Huizing-Steegen, eveneens in Zuidbarge (trouwens Jan Huizing, pleegvader van Helene

Deze foto ontving de familie Harbers met het bij-schrift: 'Zum Andenken von euerem Pflegekind Angermann Leopold'.

(foto J.H. Harbers Nieuw-Schoonebeek)

Bieg en Zwaantje Husing, pleegmoeder van Annemarie Preuße, waren broer en zus) en over het meisje Schmidt is ook wat meer bekend geworden: ze heet Martha en is ook in Zuidbarge of naaste omgeving als pleegkind in een nog onbekend gezin opgenomen geweest.

Tot slot nog een reactie van J.H. Harbers uit Nieuw-Schoonebeek, die mij een foto stuurde van een Oostenrijks pleegkind, dat bij zijn grootouders is geweest. Zijn vader had hem daarover wel eens wat verteld. Op de foto zien we het Oostenrijks gezin uit Wenen met het pleegjongetje in het midden. Wat opvalt is dat ook deze foto in 1921 is verstuurd, evenals onze fotokaart.

Jans Oosting en Zwaantje Husing met dochter Willemetje (coll. Jans Wierds, Dalen).

door Marcel Bulke

De lijstervanger of lijsteraar

Eeuwen geleden was de jacht op zangvogels een onderdeel van een jaarlijks terugkerend ritueel. Mensen hadden bijvoorbeeld op vele plaatsen in Nederland vinkenbanen aangelegd of netten of strikken uitgezet of opgehangen om allerlei zangvogels te kunnen vangen. Met eendenkooien werden en worden nog steeds eenden gevangen en het schieten van fazanten en patrijzen is nog steeds een onderdeel van de jacht. In de loop van de eeuwen zijn er steeds meer bepalingen gekomen om het vangen van zangvogels aan banden te leggen en om al te wilde en chaotische jachtpartijen te voorkomen. In 1912 is het vangen van zangvogels zelfs geheel verboden.

Vogels in groten getale

Tegenwoordig kan men zich nog nauwelijks voorstellen dat er vroeger jaarlijks op grote schaal zangvogels zijn gevangen en als lijkjes aan poeliers en liefhebbers van vogelvlees zijn verkocht. Toch heeft het op grote schaal vangen van lijsters en vinken overal plaats gehad. Ook in Drenthe. Dit had veelal plaats in de maand oktober. In het najaar streken de zangvogels in groten getale in de bossen neer om te foerageren en om uit te rusten. De meeste waren bezig met hun jaarlijkse trek naar het zuiden. Voor de plaatselijke lijstervangers een uniek moment om op grote schaal deze vogels te vangen en te verkopen. Dit gebeurde tot groot vermaak van de schoolgaande jeugd overigens die in veel gevallen hand- en spandiensten verrichtte, de stroppen leeghaalde en als hulpje fungeerde bij het verzamelen van de in de strikken gedode vogels.

Met de naam 'lijster' wordt een grote variëteit aan vogels bedoeld. In dit verband worden de gele of bonte lijster genoemd, de kleine koperwiek die uit het hoge noorden kwam, de grijs-zwarte daslijster, de merel, de beflijster, krans- of kraaklijster en de kramsvogel. Maar ook werden soms vlaamse gaaien gevangen. Mensen die deze zangvogels beroepsmatig vin-

De grote lijster voedert zijn jongen (uit: Buiten, 28 juli 1928).

gen, werden lijstervanger of lijsteraar genoemd. Eind 19de, begin 20ste eeuw was de in Weerdinge wonende Harm Pol een van hen. Hoewel niet iedereen gecharmeerd was van zijn beroep, kregen zijn activiteiten jaarlijks aandacht als hij al dan niet met behulp van anderen zijn strikken in het Weerdingerbos had uitgezet en in de maand oktober honderden vogels wist te van-

Een jong van de grote lijster (uit: Buiten, 28 juli 1928).

gen en aan de man bracht. In deze omgeving moest men niets van dode zangvogels hebben, maar in de buurlanden België en Frankrijk was het eten van gebraden zangvogels een lekkernij.

De dode vogels brachten eind negentiende eeuw tussen de acht en tien cent per stuk op. Men had een goede dag wanneer men op één dag zeventig vogels buit kon maken. Op een topdag liep dat aantal op tot 125 stuks. Had men geluk, dan kon men in één seizoen tussen de veertig en zestig gulden per week verdienen. Vandaar dat op verscheidene plaatsen sommige arbeiders met het vangen van zangvogels een 'winterstuiver' probeerden bij te verdienen. Arbeidsintensief was het werk wel, want men moest eerst overal in de bossen de lijstestropen uithangen. Veel had men voor het maken van een dergelijke lijstestrik niet nodig. Een buigzaam twijgje en een eindje paardenhaar waren al voldoende om een 'strik' te maken. Buiskool schreef hierover dat bij iedere boer paardenhaar verkrijgbaar was en dat 'met vaardige, wat vochtige, vingers van twee of drie paardenharen de stropen' gedraaid konden worden.

Het eigenlijke vanginstrument was de beugel. Deze werd gemaakt van een veerkrachtige tak van wilgenhout. Als lokmiddel gebruikte men takjes met lijsterbessen die overal in de bossen voorhanden waren. Waren de lijsterbessen schaars, dan moesten ze worden gekocht. Van genoemde Harm Pol is bekend dat hij zo'n 3.000 à 4.000 strikken of beugels neerzette. Met veel geduld en met uiterste precisie zette hij, al dan niet in samenwerking met anderen, de strikken uit in de bomen.

In de maand oktober was de lijstervangst voor de schoolgaande jeugd een jaarlijks terugkerend evenement. De grootste belhamels hadden de kunst van strikken maken afgekeken en probeerden in navolging van de lijstervanger ook enkele vogels te vangen. Ofschoon ze in een enkel geval succes hadden, hadden ze beslist niet de handigheid van de lijsteraar. In de krant van 13 oktober 1899 stond hierover:

'Meer dan ooit hangen alle bomen en bosjes vol met de voor de vogels zo gevaarlijke strikken. Sommige jongens hebben er een duizendtal uitgezet. Maar ook vele volwassenen trachten de lijsters te verschalken en maken daarvan tegenwoordig een kostwinning. Zo heeft zekere Pol in het naburige Weerdinge als gewoonlijk weer enige duizenden strikken hangen. Was het succes aanvankelijk niet groot, in de laatste dagen ging het beter; genoemde bemachtigde bijvoorbeeld in drie dagen tijds 210 der begeerde vogels. Bij een prijs van 13 cents wordt de lijstervangst dus een lang niet onvoordelig zaakje en doet voor de jacht niets onder. Ook deze toch levert dit najaar goede resultaten op, wat moge blijken uit het feit, dat een van onze jagers in zes dagen voor 49 gulden wild bemachtigde.'

H.M. Luning meldde in zijn artikel 'De Lijstervangst in Drenthe' in Ons Waardeel 85/6 dat Pol de gevangen vogels keurig op de rug legde om leegloop te voorkomen en bewaarde in de onderste la van het kabinet omdat anders de kat er wel eens bij kon komen en dat hij twee keer in de week de lijsters naar de wildhandelaar Kienecker op Klijdijk bracht.

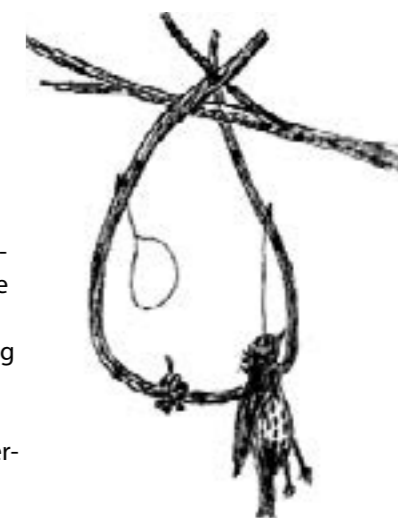

Aan de bosrand (uit: Katholieke Illustratie, 27 november 1915)

De vangsttechniek

De vogels werden gevangen volgens een bepaald systeem. In een bos werden parallel aan elkaar lopende denkbeeldige 'paden' van ongeveer een meter breed getrokken. De lengte ervan was gelijk aan het door de vanger gepachte stuk bos. In dat gedeelte werden de takken van de bomen achterover gebogen en vastgemaakt aan de bomen die erachter stonden. Om elke tak werden twee of drie strikken met het aas aangebracht in een rond of driehoekig 'boogje' dat men verkreeg door een losse wilgentwijg of aan een boom zittende tak te verbuigen. Soms werden de boogjes van metaal gemaakt. Sommige vangers maakten de strikken zelf, anderen lieten ze maken door een beugelmaker. Dit kleine vanginstrument werd in de uitgezette 'denkbeeldige paden' in een tak van een boom geduwd, die daarvoor werd opengespleten. Ze werden op willekeurige hoogte opgehangen, op onderlinge afstand van ongeveer twee à drie meter. Er zijn jaren geweest dat er in bepaalde stukken bos wel 10.000 à 12.000 beugels hingen. Volgens de Jachtwet van 1857 moesten de lijsterbogen één meter boven de grond hangen,

dit ter bescherming van beflijsters en merels die liever op de grond rondscharrelen onder bomen dan dat ze op de takken gingen zitten. Bij wijze van aas klemde men begin oktober in alle boogjes een trosje lijsterbessen, de zogenaamde 'kwikkebeien' vast. Buiskool schreef dat die lijsterbessen al in de maand september met zakken vol waren geplukt en onder wit zand waren bewaard.

Een strik of beugel ten behoeve van de lijstervangst (tekening uit Vroeger volksleven in Drenthe van Gerit Kuipers)

Een vruchtdragende tak van een lijsterbes
(uit: Buiten, 10 oktober 1914).

de lijstervanger, omdat ze er niet zelden met de dode zangvogels vandoor waren gegaan. De gevangen dieren werden thuis gesorteerd en in grote korven verpakt. Ze gingen vaak op dezelfde dag nog op transport naar België en Frankrijk, waar ze als lekkernij werden verkocht. Toen het akkermaalshout in Drenthe grotendeels verdween, nam ook de lijstervangst af. Met de komst van de Vogelwet 1912, waarvan artikel 24 bepaalde dat het plaatsen van strikken en netten verboden was, kwam er aan het soms op wrede wijze vangen van lijsters een einde. Het was toen echter voor de lijstervanger wel slecht te verteren dat er bij onze zuiderburen geen verbod kwam.

Soms waren de bessen schaars. Zo schreef de Drentsche en Asser Courant in 1889 dat ze zo schaars waren, dat ze moesten worden ingekocht en dat de prijs kon oplopen tot f 2,00 à f 3,00 per halve hectoliter.

De vogels die in grote aantallen uit Scandinavië en Rusland kwamen, streken neer in de dichte sparrenbossen waar ze uitgehongerd de lijsterbessen of kwikkebeien kwamen eten. Wanneer een vogel, aangetrokken door de rode lijsterbessen, zijn kop in een strik stak, kwam hij binnen korte tijd door zelfwurging om het leven. Wreder was het wanneer het dier er met een poot of vleugel in bleef hangen. In veel gevallen volgde er dan een vruchteloos gespartel, waardoor het vastgeraakte ledemaat werd ontveld, ontvleesd of zelfs geheel van het lijf gerukt. Elke middag kwam de lijstervanger om de dode dieren op te halen en de strikken te voorzien van nieuwe lijsterbessen. De komst van de lijsteraar maakte dan een eind aan de marteling. Eksters en Vlaamse gaaien waren concurrenten voor

Bronnen en literatuur:

- Boersma, Bauke, Gaasterland: eeuwenoud land tussen Mar en Klif, website internet 'lijstervanger'.
- Buiskool, H.T., Op Naoberverziet....
- Emmer Courant, 1905.
- Ignaz, Matthey, Vincken moeten vincken locken: vijf eeuwen vangst van zangvogels en kwartels, 2002, website internet 'lijstervanger'.
- Provinciale Drentsche en Asser Courant, 1888, 1889, 1896, 1897 en 1899.
- Vonk, Henk, Drenthe in grootvaderstijd, blz. 100-101, Den Haag, 1975.

door Harm Kymer

Herinneringen aan het Emmermeer

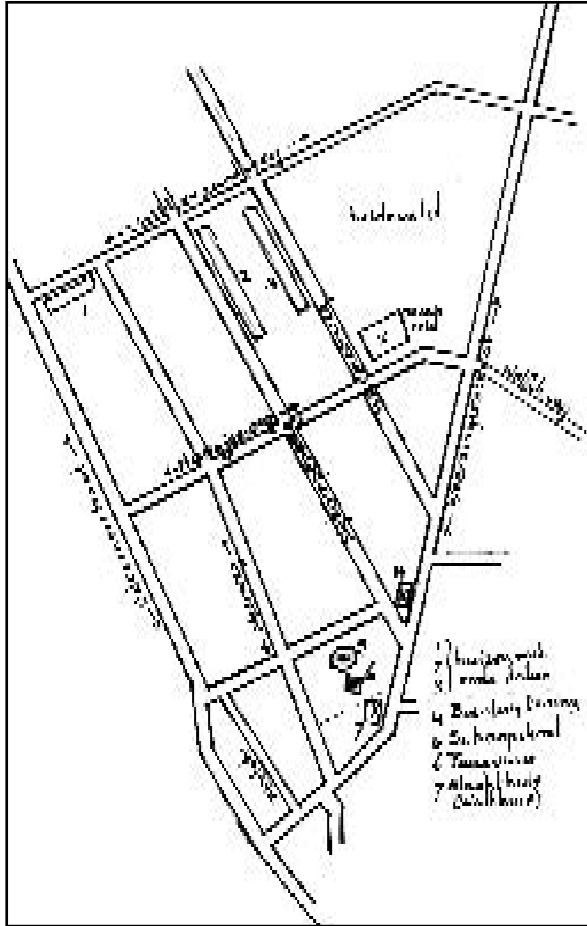
Gaan we een 80 jaar terug in de tijd, dan zag de wijk Emmermeer er heel anders uit dan nu met al die woningen, winkels en andere gebouwen. De wijk is begrensd door de driehoek, gevormd door de Weerdingerstraat, Odoorneweg en de Valtherzandweg.

In 1929, ik was toen zes jaar, zijn wij komen te wonen in het voorste gedeelte van de boerderij van Bertus Ensing, die stond in de punt van de Nijkampenweg en de Weerdingerstraat. Voordien woonden we in de Westenesscherstraat. Het gehele Emmermeer was toen nog een kleinschalig agrarisch gebied met allemaal zandwegen. Zo'n weg bestond uit een karrenspoor met daarnaast een fietspaadje, dat zichzelf had gevormd door het veelvuldig gebruik. Het enige fietspad dat afgescheiden was van zo'n karrenspoor door middel van een greppeltje en paaltjes, lag aan de

Warmeerweg. Dat was een fietspad van Emmen door het bos naar Valthe en hiervan werd veel gebruik gemaakt. Aan weerskanten van deze weg stonden berkenboompjes. Die waren daar in de jaren '30 door de schooljeugd geplant. Bij het kruispunt van de Warmeerweg en de Haagjesweg was nog een tennisveld, afgeschermd met hoge gazen hekken om de ballen binnen te houden. Dat tennisveld werd gebruikt door de beter gesitueerden in het dorp. De afscheidingen tussen de weilanden en de akkers bestonden vroeger nog veel uit walletjes met

Begin van de Warmeerweg, gezien vanaf de Weerdingerstraat, omstreeks 1949. (coll. Roelof Boelens).

daarop bomen, vooral veel eikenbomen. Door de woningbouw na 1945 zijn die walletjes vrijwel allemaal verdwenen. De eerste woningen die in de wijk werden gebouwd waren de gemeentewoningen. Dat gebeurde al voor de oorlog. In verband met de krotopruijing in de gemeente, werden deze gemeentewoningen gebouwd aan de Warmeerweg, de Nijkampenweg en de Valtherzandweg. De huizen hadden rode stenen en dakpannen en werden in de volksmond 'het rode dorp' genoemd. Daarna werd in de jaren '30, wat nu de Walstraat is aan één zijde bebouwd met alleenstaande woningen. Eerst werd de zandweg door de werkverschaffing bouwrijp gemaakt, om daarna een verharde bovenlaag te krijgen. Wat ons als kinderen het meest aansprak in de wijk Emmermeer, is wel het stuk weiland, dat eigendom van de gemeente was en ongeveer

lag, waar nu de Polenstraat is. Hier hadden we een voetbalveldje. Als doel stonden er een paar stokken in de grond zonder deklat en ook zijlijnen waren niet aanwezig. Ons clubje werd S.D.O. (Samenspel Doet Overwinnen) genoemd, en we hadden een echte leren bal. Die was cent voor cent bijeengespaard, want men was heel zuinig in de jaren '30 van de vorige eeuw. In de zomeravonden waren er vaders die stonden te kijken en die soms ook nog een balletje meetrapten. De meest spannende tijd voor ons jongens, was wel de tijd voor Pasen. Dan moest er een paasvuur gebouwd worden. Weken van te voren waren we al bezig om takken en ander brandbare spullen naar de gemeenteweide te slepen, vooral na schooltijd en op de woensdag- en zaterdagmiddag, als we vrij van school waren. Van te voren hadden we reeds uitgekeken, waar wat te halen viel en sommige boeren brachten zelf al overtoellig materiaal naar het weiland: snoeihout en dergelijke. Van boer Derks aan de Flintstraat mochten we een boerenkar lenen, echter geen paard en de jongste zoon deed ook mee. We moesten dus de kar zelf trekken, maar dat was voor ons geen bezwaar. Eentje in het inspan om te sturen en voor de anderen een zeel, gemaakt van pakdraad, om aan de zijkant te trekken en de anderen liepen aan de achterkant om te duwen. Als de dorsmachine was geweest, werd het stro in balen geperst en met draad samengebonden. Dit draad werd niet weggegooid, maar voor vele doeleinden gebruikt. Met de kar moesten we ook over zandwegen, maar dat was voor ons, als 'jonge vurige paarden', geen bezwaar. De bult moest een mooie ronde vorm hebben en daar werd goed op gelet tijdens het samenstellen. We hadden een laddertje nodig om boven op de bult te komen, zo groot werd deze meestal wel, het ene jaar wat hoger dan het andere. Dan, als alles opgehoopt was, moest er ook nog een teerton geplaatst worden: een houten paal in de grond met daar bovenop een houten tonnetje, dat werd gevuld met vloeibare brandstof zoals petroleum, teer en olie. Maar om die zaken te kunnen kopen, had je geld nodig. Dan gingen we in de omgeving langs de huizen met een lijst om een bijdrage voor het

De Warmeerweg is omstreeks 1949 een zandweg met een soort fietspad, gezien vanaf de Valtherzandweg (coll. Roelof

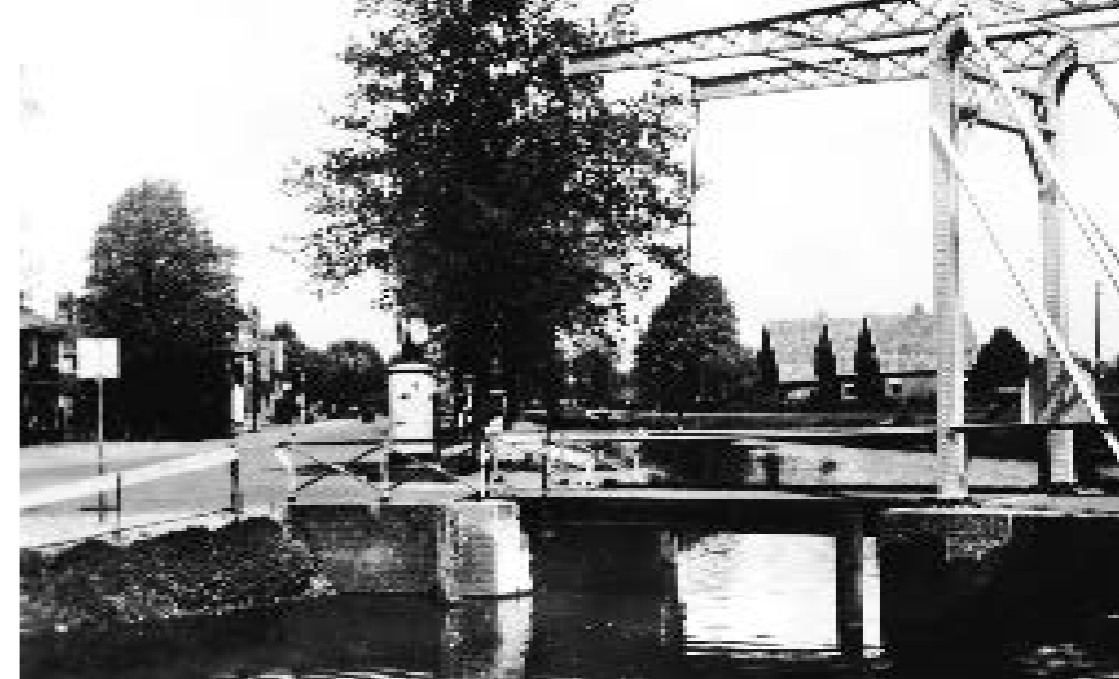

paasvuur te vragen. We moesten hiervoor echter eerst naar het gemeentehuis voor toestemming en die kregen we. Op tweede paasdag kwamen, als het begon te schemeren, al veel mensen naar de weide voor het paasvuur. Klompenmaker Alferink, de vader van Jan en Willem, die meestal het voortouw namen, ontstak het vuur. Aan de windzijde werd een hoeveelheid petroleum in de takken gegooid en in brand gestoken. Dat mochten wij niet doen, die taak nam hij op zich, evenals het ontsteken van de teerton. Als het vuur goed brandde, werd er een brandende tak uitgehaald. Die werd gedooft en we maakten onze handen zwart met houtskool. Dan werden de jonge meisjes onverwachts met een veeg over de wang zwart gemaakt. Er was wel eens een vader, die zijn dochter beschermde met een stevige wandelstok en die ons wel ontzag inboezemde. Maar dan kwam er een van links, een ander dreigde van rechts, een derde van achteren en zo werden onder hilariteit de wangetjes toch gekleurd. De gemeenteweide werd door ons ook gebruikt om te vliegeren, vooral in de zomertijd. Een leuke bezigheid voor de jongeren. Kasper Groen, een schaapherder maakte ook gebruik van deze weide. Hij kwam dan met zijn kudde en Siep de hond, vanuit Emmerhout

(Knarphoorn) via de Roswinkelerweg hier naar toe. Een breedgerande hoed, een lange zwarte jas welke op de rug door de ouderdom groen was gekleurd en steeds maar sokken breiend, kenmerkte deze vriendelijke herder, die met iedereen graag een praatje maakte. In één van de weilanden was ook nog een kuil waarin altijd water stond, 's zomers wat minder dan in de winter en wij kenden dat als de 'schaopskoel'. Hierin werden misschien vroeger de schapen gewassen voordat ze geschoren werden. In de winter konden we er ons vermaken als er ijs op lag. Op de gemeenteweide werd in de jaren '30 een houten gebouwtje neergezet. Daar moesten de werklozen zich melden om te stempelen voor de steun. Dat gebouwtje was om het oude schooltje (op de plaats waar nu V. en D. staat) in het dorp te ontlasten, want er waren nogal wat werklozen in die tijd. In 1934 zijn we verhuisd naar de Warmeerweg en ik denk nog graag terug aan die tijd toen we in de buurt van die gemeenteweide woonden. Wat een prachtige, natuurlijke ruimte hadden we daar, om ons te vermaken.

De 'Klokke' in Emmer-Compascuum

De officiële overdracht van de klok door voorzitter J. Mulder van de lichtcommissie aan B. en W. van de gemeente Emmen vond plaats op 21 november 1930. Dat gebeurde in tegenwoordigheid van burgemeester J.L. Bouma, wethouder Engelsman en vele genodigden en belangstellenden.

Mulder heette in een krachtige toespraak iedereen welkom en gaf hierna een overzicht van de gang van zaken, zodat de klok aangeschaft kon worden.

Er was al jaren gesproken over een klok in het dorp. Jeen Stoker, voorzitter van Plaatselijk Nut, zei in een korte toespraak dat het Nut al op 12 april 1911 een briefje had ontvangen met de vraag of zij voor een klok konden zorgen! Men kwam op de gedachte f. 5,00 per jaar ter beschikking te stellen aan de eigenaar van Hotel Emmer-Compascuum wanneer deze een klok zou aanbrengen aan de gevel van zijn hotel! In 1913 dacht men het eens te zijn, maar het plan leed schipbreuk! Daarna gaven de leden van Het Nut het bestuur volmacht, hoewel de kas slechts f. 7,00 bevatte, om voor f. 11,00 een klok te kopen en deze op te hangen in het postkantoor. Kantoorhouder Kuiper hield de tijd in de gaten. Het duurde niet lang of het was hommeles met de klok. Vele jaren later ging de plaatselijke elektriciteitscentrale failliet en de combinatie Electra leverde elektrisch licht, tot het net in 1931 werd aangesloten bij het provinciaal elektrisch bedrijf te Groningen. Electra stelde geld beschikbaar waarvan een klok kon

worden aangeschaft. Oorspronkelijk wilde men de klok monteren op de klapbrug, maar de brug was in beheer en onderhoud bij de DSM en men achtte het niet verantwoord zo'n kostbare installatie op de brug aan te brengen. Men vreesde dat de dreunende tramwagens de klok zouden beschadigen. In overleg met B. en W. werd besloten de klok op de aanwezige betonnen reclamezuil te plaatsen. De zuil moest wel worden verplaatst, zodat de klok goed zichtbaar was vanaf het Oosterdiep, de Runde en het Hoofdkanaal. Maar aan een klok met één wijzerplaat had men dan niets. De oplossing vereiste een klok met drie wijzerplaten! De voorzitter van de lichtcommissie maakte de zaak direct in orde! De fabrikant had wel wat extra tijd nodig om deze bijzondere uitvoering te maken! Ruim 30 jaar is onze 'klokke' een onuitwisbaar baken geweest voor alle bewoners van ons mooie dorp. Als je een afspraak maakte met wie dan ook, dan was het toch bij de 'klokke'. Voor zover bekend verdween deze markante blikvanger bij het dempen van (en in?) de Runde in 1965.

Combinatie „ELECTRA”

UITNOODIGING,

tot bijwoning der officiële
overdracht, van onze

ELECTRISCHE KLOK

AAN HET

GEMEENTEBESTUUR,

welke zal plaats hebben op VRIJDAG
21 NOV. '30, 's namiddags half vier,
naast de klok.

Bij slecht weer in de zaal van het
Hôtel „Emmer-Compascuum”.

Namens „Electra” van:

J. MULDER

J. RADEMAKER

J. STOKER

Op vertoon van dit bewijs wordt
toegang tot de zaal verleend.

Keiendelvers en keienkloppers

Enkele opmerkingen, aanvullingen en verduidelijkingen.

Naar aanleiding van de interessante en uitvoerige beschrijving van Marcel Bulte in Kroniek nr. 38 van december 2010 over de keiendelverij en -klopperij in Drenthe een aanvullend artikel.

Van grote invloed op de door Marcel Bulte beschreven bezigheden i.v.m. het winnen en het benutten van Drentse veldstenen zijn verschillende gebeurtenissen en omstandigheden geweest: de aantasting vanaf ca. 1730 door de paalworm van de houten palen die tot dan toe veel worden gebruikt bij de kustverdediging, de door de Schot MacAdam ontwikkelde methode om steenslagwegen aan te leggen, de behoefte aan verharde wegen in Drenthe (vanaf midden 19de eeuw duidelijk merkbaar), de na

de markescheidingen uitgevoerde heideontginningen (vaak in loop van de tweede helft van de 19de eeuw), de voornamelijk na 1850 gegraven Drentse kanalen waardoor veldstenenrijke gebieden worden ontsloten en de in de crisisjaren eind 19de eeuw grote behoefte aan werk.

Al in de middeleeuwen worden in onder andere Drenthe en Oost-Friesland zwerfstenen of vlinten gebruikt als stiep, als fundering van gebouwen, als grenssteen of in waterputten. Grote zwerfstenen (en mogelijk hunebedstenen) worden toegepast in de (onder)bouw van kerken. Een onderbouwvoorbeeld is de toren van de grote kerk in Emmen. In het Oostfriesse dorpje Marx (25 km ten oosten van Aurich en even ten zuiden van Friedeburg), staat een heel mooi exemplaar van een kerk waarvan de muren geheel uit granietblokken zijn opgetrokken. Dus tot aan het dak toe zijn deze massieve blokken gebruikt. Zie foto van de kerk.¹

Het landschap van Oost-Friesland kent kort op elkaar liggende klei-, veen- en zandgedeelten.

Lutherse kerk in het Oost-Friesse dorpje Marx (25 km ten oosten van Aurich en net ten zuiden van Friedeburg). Een mooi voorbeeld van het gebruik van rechthoekig gemaakte granieten veldstenen. Hogerop in de muur zijn kleinere stenen gebruikt. Op het dak geen haan, maar een zwaan. (foto eigen collectie)

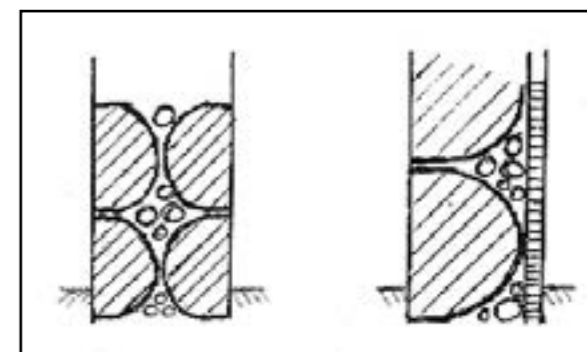
Op zijn Duits: Marsch, Moor und Geest. Het dorpje Marx ligt op een zandrug (ter plaatse met een breedte van ca. 10 km) tussen voormalig veen in het westen en klei in het oosten. Voor zo'n kerkmuur klooft men de veldstenen in tweeën. De randen van de twee halve 'bollen' worden bij de frisgespleten vlakke kant bekapt tot een rechthoek. Men haalt bij de grootste (½) stenen niet te veel rand weg om zo een groot rechthoekig oppervlak over te houden. Als de 'halve' gekantrechte stenen smaller (of minder diep) zijn dan de helft van de te bouwen muur dan worden er twee halve veldstenen gebruikt voor de volle breedte van de muur. Ze worden ingemetseld met de 'bolle' kanten naar elkaar toe. Bij grotere stenen komt de vlakke kant aan de buitenzijde en wordt er aan de binnenkant een baksteenmuur tegenaan gemetseld. In beide gevallen vult men de holle ruimtes tussen de veldstenen op met kleinere veldkeien, puin en mortel. Aan de buitenkant van de muur zijn steeds rechthoekige granietblokken te zien. Als er veel grote veldstenen op voorraad zijn kan meer rand worden weggekapt.

Voor de Nederlandse zeekustverdediging gebruikte men vroeger veel houten palen. De palen vormen aan de voet van de zeedijken een brandingsscherm om de golven te breken. Vanaf omstreeks 1730 heeft Nederland veel last van de paalworm, ook wel boormossel genoemd. De (larven van de) wormen zijn met houten VOC-schepen vanuit Zuidoost-Azië in Nederland terechtgekomen. De in zoutwater staande palen worden door de paalworm onder de waterlijn sterk aangetast door de geboorde gangen in het hout. Vanaf die tijd gebruikt men steeds vaker natuursteen om de voet van de zeedijken tegen de golfslag te beschermen: natuursteen onder andere uit Noorwegen, maar ook uit Drenthe. Per schip worden uit Drenthe grote vlinten, brokken van nog grotere veldstenen en ook hunebedstenen of delen daarvan naar de kust vervoerd. Te grote stenen laat men

Doorsnede van een kerkmuur met keien. Links met minder grote keien, rechts met grote keien.

in hanteerbare stukken springen met behulp van (bus)kruit. Daarvoor worden gaten in de stenen geboord om het kruit in te doen. Bij een aantal Emmer hunebedden zijn nog boorgaten (of delen daarvan) te zien. Verscheidene hunebedden zijn door deze activiteiten beschadigd of volledig opgeruimd. Om verdere vernielingen aan Drentse hunebedden te voorkomen stelt het provinciaal bestuur al voor 1740 een verbod in op het slopen van hunebedden, één van de eerste monumentenwetten ter wereld. De boete op overtreding is hoog. Veel later gebruikt men basaltstenen voor de kustverdediging. Met de zeshoekige basaltstenen kan een veel betere en aaneengeslotener bekleding van de dijkvoet worden gemaakt dan met de onregelmatige veldstenen.

Het zoeken naar veldstenen voor eigen gebruik wordt in Drenthe al eeuwenlang gedaan. Omstreeks 1730 begint het commercieel delven van veldstenen (en het winnen van stukken hunebed) voor de 'export' naar de Nederlandse zeekust. Van belang is in die tijd of er niet te ver van de stenenvindplaats een laadplaats voor schepen is. Transport over de weg over grotere afstand is te duur. Het kloppen van keien tot steenslag komt pas veel later op gang. Zuidoost Drenthe krijgt pas na 1850 goede scheepvaartverbindingen door het gereedkomen van het Oranjekanaal en de Verlengde Hoogeveense Vaart. De keienhandel kan in onze regio daarna beginnen. In Zuidwest-Drenthe worden voor de kustverdediging al in de eerste helft van de 18de eeuw stenen gewonnen. Hier kunnen de keien per schip via Meppel richting Zuiderzee worden afgevoerd. Ook

zuiderzeedijken worden aan de voet met natuursteen bekleed.

Over de oostelijk van de Hondsrug gelegen Hunze of Oostermoerse Vaart worden al begin 18de eeuw scheepsladingen grote keien 'uitgevoerd' naar de kust. In de Hondsruggrond rond Gasselte en Buinen komen in die tijd erg veel veldstenen voor. Het zuidelijkst gelegen punt aan de Hunze waar (steen)schepen geladen kunnen worden is dan Gasselternijveen. Al in 1734 wordt melding gemaakt dat er op de wal lekant in dit turfschippersdorp partijen stenen liggen om verscheept te worden. Vaak is de Gasselternijveense turfschipper ook vervener en turfhandelaar. Maar als vracht vervoert hij ook wel vlinten en brokken steen, hout (onder andere uit Zuidoost-Drenthe) en andere zaken.

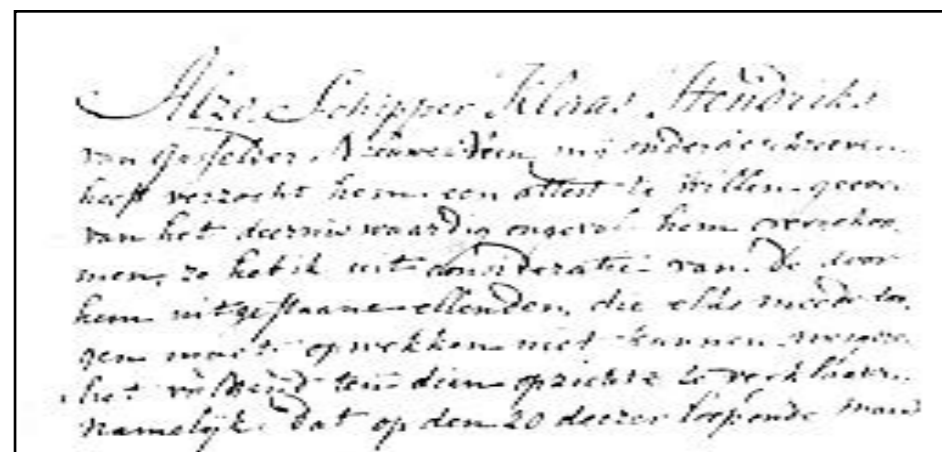
Dat het bestaan van een vlinten vervoerende schipper hard kan zijn toont het volgende verslag aan.

Klaas Hindriks (Soeghoren) is zo'n Gasselternijveense turfschipper die ook wel keien vervoert. Hij trouwt in 1754 met Geertruit Thijs. Beide komen uit Gasselternijveense schippersfamilies. Eind oktober 1775 vaart Klaas met zijn schip op de Waddenzee ter hoogte van Harlingen. Vrouw en een aantal kinderen zijn zoals gebruikelijk ook aan boord. Het schip is mogelijk de snabbeschuit die Klaas in 1760 heeft laten bouwen bij de Stad-Groninger scheepsbouwer Tjeert Dirks. De lading bestaat uit vlinten. Hij zal op weg zijn geweest naar een stuk zuiderzee-

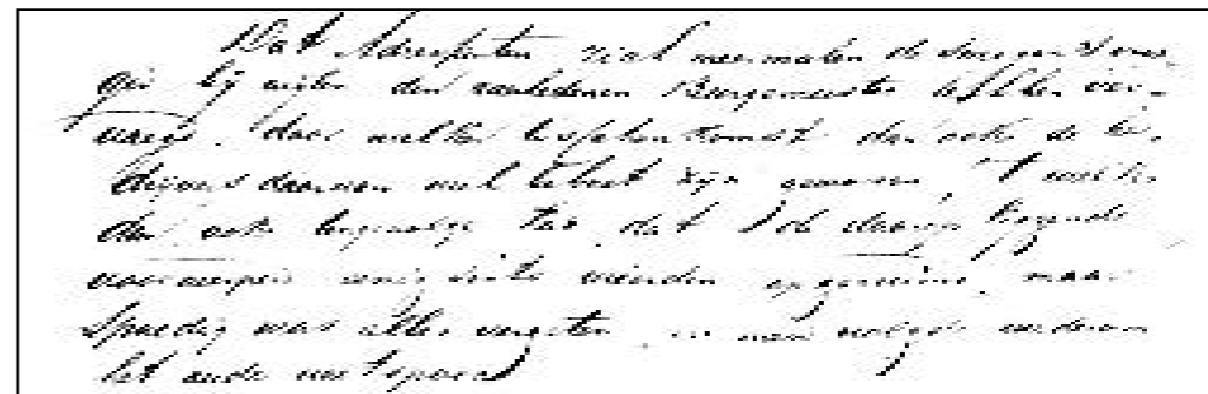
dijk waarvan de voet moet worden beschermd met keien. Er is een 'allervreeslijkste stormwind uit den Z.W. en Z.Z.W.' Verscheidene schepen lijden schipbreuk. Even ten zuiden van Harlingen, ter hoogte van Kimsward, komt ook schipper Klaas Hindriks in moeilijkheden. Het is dan 20 oktober. Vanaf de wal ziet men door verrekijkers een schipbreukeling in de mast zitten. De volgende morgen luuwt de storm en blijken er drie schepen te zijn vergaan waarop men een aantal doden en enkele levenden aantreft. De overlevenden worden gered. Klaas Hindriks, zijn vrouw en twee kleine kinderen worden ook gered. Het schip en de lading zijn verloren gegaan.

Klaas Hindriks laat begin 1776 een nieuwe tjalkschuit bouwen door de sloopstimmerlieden Geert Hindriks en Tjaart Tjaarts uit Sappemeer. Deze tjalk is 65 voet lang en 14 voet breed, dat is ruim 19 m bij ruim 4 m. Hij koopt de nieuwe tjalk voor een groot deel op de krediet. Gebruikelijk is, dat er een groter deel wordt aanbetaald. Blijkbaar hebben de financiers vertrouwen in hem. Door de schipbreuk zal hij krap bij kas zijn geweest. Klaas en zijn gezin zijn er later financieel weer bovenop gekomen.²

In de loop van de 19de eeuw wordt de Hunze steeds minder goed bevaarbaar. Uiteindelijk is er nog nauwelijks sloopvaart mogelijk op de rivier. Met het gereedkomen in 1839 van de vaart tussen Stadskanaal en Gasselternijveen kunnen Gasselter (en Buiner) vlinten weer wor-

Begin van de door de Harlinger koopman Jan A. Backer geschreven verslagbrief over Klaas Hindriks schipbreuk op 20 oktober 1775.

Deel van de brief van de klagers dd. 24 mei 1850. Ze verklaren dat in het verleden de burgemeester verscheidene malen boetes heeft uitgedeeld. Maar al gauw daarna ging men weer op dezelfde voet voort, oftewel 'men volgde wederom het oude voetspoor'. (eigen collectie)

den geëxporteerd.

In 1850 (en de jaren daarvoor) worden in Gasselternijveen volop keien aangevoerd om (dan waarschijnlijk nog ongeklopt) verscheept te worden en via Stadskanaal hun eindbestemming te bereiken. Grote bulten veldstenen versperren zelfs de weg langs de vaart. Niet-schippers mopperen dat ze er niet meer langs kunnen. Ze beklagen zich hierover eerst bij de burgemeester en later bij het provinciaal bestuur. Volgens de klagers bestaat deze situatie al jaren.

Eind 1853 besluiten de grotere boeren in Gasselte dat armoede niet met woorden maar met daden moet worden bestreden. Ze geven daarom de dagloners toestemming om uit hun onbebouwde velden zoveel keistenen te rooien als ze willen. Keuters met een paard kunnen wat bijverdienen door de stenen naar de scheepslaadplaats in Gasselternijveen te transporteren. Zo heeft ieder inkomsten voor zijn werkzaamheden.

De verenigde boeren zorgen er voor dat de rest van de gerooide stenen voor halfgeld (voor rekening van de gemeente) in Gasselternijveen komt. Op deze manier is er ook nog een aanmerkelijk bedrag aan geld binnengekomen voor de armenondersteuning. Er wordt niet vermeld dat de stenen tot puin worden geklopt. Dit initiatief in de gemeente

Gasselte om keien te delven en daarna te vervoeren naar de scheepslaadplaats is een vroeg voorbeeld van werkverschaffing aan dagloners zonder werk en krap bij kas zittende keuters en van steunverlening aan armen.³

Rond 1850 is Drenthe in beweging. Er worden allerhande plannen gemaakt om grote delen van de provincie te ontsluiten. In Drenthe pakt men aan; hier geen 19de eeuwse jansalientaliteit. Zo wil men de Vaart van Meppel naar Hoogeveen verbeteren en naar het oosten doortrekken tot in Zuidoost-Drenthe als Verlengde Hoogeveense Vaart. Andere investeerders verwachten veel van het nog te graven Oranjekanaal. Enkele jaren later wordt met beide projecten begonnen.

Er zijn nog meer kanaalplannen. Door de in gang gezette markescheidingen komen veel heidepercelen in partikuliere handen. De beschikbare hoeveelheid dierlijke mest is precies voldoende voor de al vanouds aanwezige landbouwgronden. Maar met behulp van de sinds kort beschikbare kunstmest kunnen de heidegronden worden geschikt gemaakt voor de landbouw. Tijdens het aanmaken van de heide worden vele keien gevonden en gerooid. Daarnaast denkt men aan de aanleg van spoorwegen, van telegraafverbindingen en van verharde wegen, de toen zogenoemde kunstwegen. De Schot MacAdam heeft eerder

GASSELTE, 10 Dec. De voornaamste ingezetenen van ons dorp hebben begrepen, dat er meer moet gedaan worden, dan armoede te roespellen en de armen te beklagen. Zij gaven daarom den dagloosers de vrijheid, om uit hunne onbebouwde velden zooveel keistenen te rooijen, als hun goeddaekt. Deze steen wordt dan door de zogenaamde keuters naar Gasselter-Nijeveen vervoerd en daar verkocht. Op deze wijze is sedert 6 weken reeds ongeveer f1,200 in handen van de minst gegoede bevolking van ons dorp geraakt. Daardoor kan nu reeds menig een den winter gerust te gemoet zien; terwijl door de verenigde hoeren van Gasselte en Gassalter-Nijeveen eene aanzienlijke partij tegen half vrachtlon, voor rekening van de gemeente, is vervoerd geworden, waaruit bij verkoop nog al eene aanmerkelijke som ter leniging of voorkoming van verdere armoede kan voortspruiten.

al een nieuw soort verharde weg ontwikkeld, de steenslagweg. Deze macadamwegen worden steeds meer aangelegd. Ook in Drenthe ziet men wel iets in dit type weg. De grondstof is al aanwezig. De veldstenen moeten alleen nog kleiner worden gemaakt door ze stuk te slaan tot de juiste grootte.

Met de aanleg van macadam- of steenslagwegen wordt in Drenthe pas echt begonnen in 1855, namelijk met de weg van Coevorden naar Zuidlaren via Emmen, de latere (oude) Rijksweg 34. Uitzondering is het noordelijkste stukje van de (oude) Rijksweg 34, het deel van Zuidlaren naar de grens met de provincie Groningen. Dit deel is al voor 1850 aangelegd. Het laatste stuk dat klaar komt is het deel in de gemeente Sleen. Het is dan 1864.

Daarna loopt Zuidoost-Drenthe niet voorop met het verharde van wegen. In 1875 is naast de weg van Coevorden-Emmen-Groningen alleen nog maar verhard de weg van Coevorden via Zweeloo naar Beilen (met in Oosterhesselerbrug een verharde aftakking naar Hoogeveen langs de Verlengde Hoogeveense Vaart). Tot 1900 zijn er maar enkele kunstwegen bijgekomen, onder andere Emmen-Nieuw Amsterdam-Holsloot, Emmen-Zweeloo en Coevorden-Schoonebeek. Ter gelegenheid van de ingebruikstelling in 1905 van de steenslagweg van Orvelte langs het Oranjekanaal naar Odoorn is er een feestlied gemaakt van vier coupletten. Het laatste couplet luidt als

Krantenbericht van 10 dec. 1853 uit de Nieuwe Drentsche Courant. Een vroeg voorbeeld van werklozen- en armenondersteuning d.m.v. keiendelven en keientransport.

het volgt: Wij rijden vrij, wij loopen blij / Geen zandweg deert ons meer; / Aan allen lof en eer gebracht, / Wier onverdroten werkenskracht / Deez nieuwen weg heeft aangebracht / Ja, zee'ne hen de Heer!⁴

Marcel Bulte noemt vele voorbeelden van platen waar gedolven en waar geklopt wordt en wie stenen te koop vragen om ze tot steenslag stuk te laten slaan. Ook spreekt hij over stenen 'per kubieke Nederlandse el' (1858, 1860 en 1869). Dit is zonder nadere aanduiding wat verwarrend en deze maataanduiding heeft niets te maken met de textielmaat el van ca. 69 cm (Amsterdamse el) of van ca. 67 cm (Groninger el). Wat is het geval? In 1820 heeft Nederland het decimaal stelsel ingevoerd. Vanaf die tijd worden de maten en gewichten van onder andere onze huidige meter, decimeter, centimeter, millimeter, kilogram, ons en gram gebruikt. Wat wel anders is met tegenwoordig zijn de 'Hollandse' benamingen en wel Nederlandse el (= 1 m), Nederlandse palm (= 10 cm), Nederlandse duim (= 1 cm), Nederlandse streep (= 1 mm), Nederlandse pond (= 1 kg), Nederlandse ons (= 100 g) en Nederlands wichtje (= 1 g). Een halve Nederlandse pond is even groot als onze huidige pond van 500 g en de genoemde palm is geen ca. 9,6 cm (is de vroegere grote palm) maar gewoon 10 cm. Bij de door Marcel Bulte genoemde enorme steen (gevonden tussen Schoonoord en Zweeloo) van bijna 14,5 kubieke el met een gewicht van ongeveer 58.000 halve Nederlandse ponden gaat het dus om een steen van bijna 14,5 m³ en een gewicht van ongeveer 29.000 kg, dus met een soortelijk gewicht van 2,0. Vlinten en hunebedstenen hebben normaal een s.g. van boven de 2,5. Als men vroeger de omvang van de steen redelijk goed heeft geschat, dan zal

Hunebed D45 aan het Matenpad in de Emmerdennen. Aan de zuidkant van de vierde deksteen (vanaf het westen) zijn nog resten van negen boorgaten te zien. De breuk loopt door de boorgaten. Het zuidelijk deel van deze gebroken deksteen is niet meer aanwezig. (foto Piet Naber)

het gewicht eerder in de richting van 39 ton zijn geweest. Rond 1870 zijn de in 1820 ingevoerde 'Hollandse' namen vervangen door de voor ons gebruikelijke namen.

Harm Tiesing, geboren en getogen in de gemeente Borger (1853-1936), heeft over veel Drentse zaken artikelen geschreven. Zo ook over keiendelven en keienkloppen. Wegens de armelijke omstandigheden thuis heeft hij zelf nog keien moeten delven. In zijn verzamelde geschriften staat een uitgebreid artikel over keiendelven en waarvoor men de keien gebruikt. In het stuk Hondsrug rond Gasselte en Buinen zijn veel keien geroid. Hij heeft dus middenin een vlintengebied gezeten en schrijft met praktijkervaring over dit onderwerp. Tiesing is een scherp waarnemer van zijn tijd.⁵ Van hem leren we dat nergens de opbrengst aan keien zo groot is als in de omgeving van Buinen: tot wel 10.000 kg per 100 m² of simpeler gezegd per 1 m² tot wel 100 kg. Volgens Tiesing zijn keien voor gebruik bij de zeevering al gauw 125 kg of zwaarder. Per wagenvracht van 500 kg vervoert men twee tot vier keien naar de scheepslaadplaats. Een karrevracht van 500 kg van deze dijkvoetbekledingsstenen brengt voor 1850 f. 2,50 tot f. 3,50 op. Deze prijs zal zijn geweest gebracht op de laadplaats of mogelijk zelfs in het schip. Grote stenen laat men uiteenspringen in kleinere stukken met behulp van buskruit in geboorde gaten. Tiesing heeft het over 20 cm diepe boorgaten. Een arbeider maakt één gat per dag. Bij

Hunebed D46 in Angelslo ligt tussen de Fokkingeslag en de Hoitingeslag. Aan de bovenkant van de grootste en zwaarste deksteen zijn drie boorgaten goed te zien. Zie voor de ligging van D46 de kaart. (foto Piet Naber)

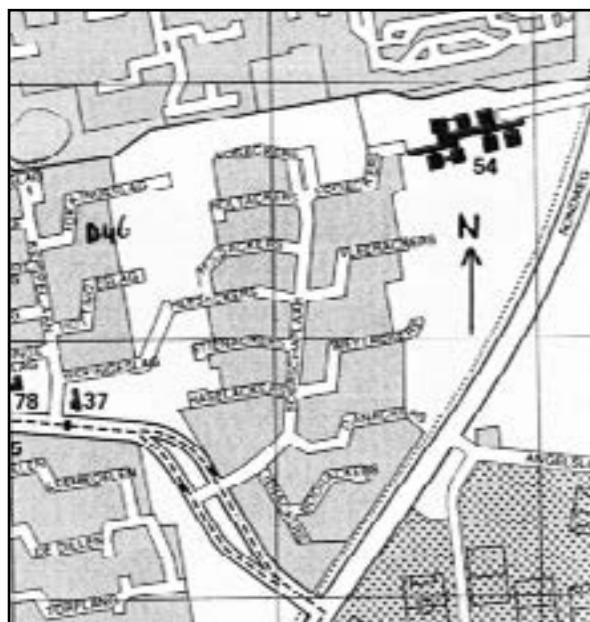

zeker drie Emmer hunebedden zijn nog boorgaten (of delen daarvan) te zien. Zoals bij het particuliere hunebed D44 in de kom van Westenesch voor de boerderij aan de noordwestkant van de Schietbaanweg, bij D45 aan het Matenpad in de Emmerdennen en bij D46 in de woonwijk Angelslo. De boorgaten van deze drie hunebedden zijn duidelijk minder diep dan Tiesings 20 cm.

Als omstreeks 1855 in Drente echt wordt begonnen met de aanleg van steenslag- of macadamwegen van stukgeklopte keien, ontstaat er vraag naar kleinere keien, de zogenoemde klopkeien. Tiesing merkt op dat de Drentse 'export' van stenen toeneemt. Marcel geeft vele voorbeelden van de 'uitvoer' van klopkeien naar het Groningerland.

De gedolven klopkeien worden volgens Tiesing op hoopjes gelegd van 300 liter of ongeveer 500 kg. Zo'n hoopje is een wagenvracht. Het

Kaart van deel van Angerlo met tussen de Fokkingeslag en de HoiTINGSslag hunebed D46.

met de prijs die Tiesing noemt. De door Marcel Bulte genoemde bak keien, één keer vermeldt hij dat 1 bak = 1 voer, zal gelijk zijn aan Tiesings karrevracht van 500 kg. Het Drentse woord voer en het Groninger vouer betekent een wagenvracht. Marcel noteert voor het jaar 1858 dat 1 m³ (klop)-keien f. 1,80 opbrengt en dat omstreeks 1895 de prijzen sterk dalen met bijna 20%. Omgerekend per 300 l of 500 kg komt dat in 1858 uit op 54 cent; 20% eraf geeft 43 cent. Dat ontloopt niet zoveel met Tiesings prijs rond 1900 van 35 tot 40 cent, want we mogen aannemen dat wegens de verder teruglopende vraag naar keien de prijs in 1900 nog wat zal zijn gedaald.

De prijzen die Marcel noemt per bak, eerst 85 cent en daarna in 1895 gedaald tot 70 cent, gelden voor keien, geleverd op de laadplaats aan het kanaal. Om ze te kunnen vergelijken met bovenstaande berekeningen moeten de transportkosten naar het kanaal (volgens Tiesing 35 tot 50 cent per 500 kg, volgens Marcel tot soms wel 35 tot 42 cent per bak) er nog vanaf worden getrokken. Blijft over voor de delver een bedrag vergelijkbaar met Tiesings 35 tot 40 cent per 500 kg.

Tiesing stelt dat een geoefende keienklopper per dag 1½ m³ keien verwerkt. Waarmee hij f. 1,20 tot f. 1,80 verdient, en dat vlintendelvers en keienkloppers 'uit stenen brood maken'.

Zoals eerder al vermeld, worden in de vijftiger jaren van de 19de eeuw het Oranjekanaal en de Verlengde Hoogeveense Vaart gegraven. Deze kanalen geven de mogelijkheid om Zuid-oost-Drentsche veldstenen per schip af te voeren. In een hoofdartikel in de Nieuwe Drentsche Courant van 31 juli 1852 staat dat de Drentsche Veen- en Kanaalmaatschappij, de exploitant van het latere Oranjekanaal, zich in de marke van Noord- en Zuidbarge eigenaar mag noemen van de veldstenen in een strook markegrond van 500 m breedte ter weerszijden van het nog te graven kanaal. De stenen liggen de maat-

Deel van het hoofdartikel in de Nieuwe Drentsche Courant van 31 juli 1852 waarin melding wordt gemaakt van de door de Kanaalmaatschappij verworven gronden voor het nog te graven Oranjekanaal, van het gratis door de Maatschappij verkregen eigendom van alle veldstenen in een strook Bargermarkegrond ter breedte van 500 ellen (van 100 centimeter) langs het kanaaltracé en van andere door de Mij in bezit verkregen gronden en veen.

schappij blijkbaar niet in de weg of zwaar op de maag. Ze lijken er juist happig op te zijn, of gelet op Tiesings opmerking hiervoor: ze zien er wel brood in. Zo creëert de kanaalmaatschappij vracht en daardoor inkomsten uit brug- en sluisgelden voor haar eigen kanaal en beurt ook nog geld voor de om niet verkregen stenen. Het zal hier voornamelijk gaan om de grotere veldstenen die naar de kust worden afgevoerd.

Marcel Bulte noemt enkele namen van mensen die aan het Oranjekanaal een steenklopperij of een steenhandel hadden. Landbouwer Willem (Jan) Kiers met een klopperij in Noordbarge, H(arm) Louissen uit Noordbarge handelt in keien en H(endrik) Kuik heeft een klopperij in Zuidbarge. Deze mensen zijn ondernemers of anders gezegd entrepreneurs. Alle drie komen ze voor in het boek Rond de Runde, geschreven door ons verenigingslid Wim Visscher. De oorspronkelijk uit Lellens komende Groninger kleiboer Willem Jan Kiers is getrouwd met Eemtien Lutke Frieling, een dochter van de Noordbarger landbouwer Willem Lutke Frieling. Lutke Frieling is in zijn tijd één van de rijkste boeren van Emmen.⁶ Harm Louissen is geboren in Smilde. Zijn vader komt uit een Zeeuwse dijkwerkersfamilie. Harm is bij de aanleg van het Oranjekanaal betrokken geweest als opzichter. Later is hij landbouwer en kleine vervener. Zoals Marcel Bulte schrijft, levert Louissen in 1890 aan het waterschap 'De Vijf Deelen Zeedijken Binnendijks' 490 lasten Drentse steen. Het gaat dus om een kleine 1.000 ton steen, oftewel bijna 2.000 karrevrachten. Het genoemde Waterschap ligt in de provincie

even genoemde vaart ontbreest. Men heeft zich daar toe vooral in het bezel gesteld, door voorwaardelijken aankoop: 1°. van 1500 bunders veen van de allerbeste kwaliteit, gelegen in de marke van Z. en N. Barge, gemeente Emmen, en verder zijn ook de ondernemers ten behoeve harer Maatschappij gratis afgestaan: 2°. 164 bunders veen door de marke van Odoorn; 3°. 100 " " " " " " Orveko; 4°. 57 " " " " " " Wezap; 5°. 60 " " veen en leide " " N. Barge en daarenhavan de veldsteen over aan breedte van 500 ellen ter wederzijde van het te graven kanaal in de markegronden zwaartzig. Verder zijn de ondernemers, op een zeer klein gedeelte na, reeds in het bezit van de gronden voor de geheele lijn, en voor de sluis en brugwachterswoningen.

Friesland aan de Waddenzee even ten noorden van Harlingen.⁷ Iets zuidelijker is schipper Klaas Hindriks op 20 oktober 1775 met zijn schip vol vlinten vergaan. Hendrik Kuik komt oorspronkelijk uit Dedemsvaart en is eerst kalkbrander bij de Bladderswijk. Vervolgens is hij zowel sluiswachter als ververner.

Noten

- 1 Op het dak van de Lutherse kerk in Marx staat een zwaan. Als de Tsjech Johannes Hus in 1415 op de brandstapel ter dood wordt gebracht, schijnen zijn laatste woorden of woorden van gelijke strekking geweest te zijn: Ik ben maar een gans, na mij zal een zwaan komen. Gans is in het Tsjechisch hus. Hij bedoelt te zeggen dat met zijn dood zijn beweging na 1415 niet zal ophouden te bestaan, maar zal blijven doorgaan en zal uitgroeien tot een grote nieuwe kerk (de zwaan). De zwaan op het koor van deze kerk verwijst naar de laatste woorden van Hus.
- 2 Klaas Hindriks (Soeghoren) en zijn vrouw Geertruit Thijs zijn met een dunne lijn verbonden met Emmen. Een nazaat van dit echtpaar is geboren en getogen Emmenaar en schrijver van dit artikel.
- 3 Zie krantenartikel Nieuwe Drentsche Courant: Gasselte 10 december 1853.
- 4 Emmer Courant, 23 september 1905.
- 5 Meer over dit onderwerp is te lezen in Harm Tiesings boek Over landbouw en volksleven in Drenthe, blz. 40 en blz. 84 t/m 91. Veel latere schrijvers die dit onderwerp behandelen hebben van Tiesings artikelen gebruik gemaakt en zijn dan ook schatplichtig aan hem.
- 6 Volgens mondelinge mededeling van Wim Visscher heeft de Groninger Willem Jan Kiers zich ook beziggehouden met dijk- en wegeaanleg. Een deel van de geklopte stenen zal door zijn eigen bedrijf zijn verwerkt.
In de provincie Groningen zijn naast de openbare wegen ook vele privéwegen naar veraf (in de klei) gelegen boerderijen verhard met steenslag.
- 7 Het waterschap 'De vijf Deelen Zeedijken Binnendijks' omvat het gebied om en ten noordwesten van de stad Franeker.

Literatuur

- Marcel Bulte, Keienkloppers en -delvers, Kroniek nr. 38, december 2010.
- Harm Tiesing, Over landbouw en volksleven in Drenthe, Assen, 2e druk 1974.
- Mindert Aardema, Uit het leven van een veenarbeider, Baarn, 1981.
- Mr. drs. Wim Visscher, Rond de Runde, Montfoort, 1997.
- Willem Aalders, Boeren, schippers en buitenlui, Stadskanaal, 1981.
- Hermann Haiduck, Die Architektur der mittelalterlichen Kirchen im ostfriesischen Küstenraum, Aurich, 1986.
- J. de Haan e.a., Drenthe in de kaart gekeken, Meppel, 1976.
- Ing. G.A.M. Van den Muyzenberg, Eerste verharding van wegen in Drenthe, Nieuwe Drentsche Volksalmanak (NDVA), 1976 p. 124-140.
- P. Brood e.a., Speurwerk, Assen, 1988.
- Arie Brouwer e.a., Parenteel Salomons (1650-1999), Zeist/Emmen, 1999.
- K. Salomons Jbzn, Uit vroeger dagen, Gasselternijveen 1963.
- Jent Hadderingh, Van snabbeschuit tot coaster, Gasselternijveen, 1993.

Overige informatie:

- Encyclopedie van Drenthe.
Nieuwe Drentsche Courant.
Wikipedia.

Op zoek naar grenspalen

Dit jaar is van de hand van Herman Posthumus het boek *Op zoek naar grenspalen* verschenen. Het boek geeft niet alleen veel informatie over de grenspalen in Zuidoost-Drenthe, maar nodigt aan de hand van kaarten en routebeschrijvingen de lezer uit deze grenspalen en de omliggende natuur te bezoeken.

Op zoek naar grenspalen is een gids die toegang geeft tot een vrijwel onbekend landschappelijk gebied. Het is een gids die beschrijft hoe in de loop der jaren de grens tussen Noord-Nederland en Duitsland is vastgesteld.

Na een cultuurhistorische inleiding worden in zestien wandelingen de vele grenspalen beschreven tussen Noord-Nederland en Duitsland, vanaf het 'drielandpunt' Overijssel-Drenthe-Duitsland tot aan de Dollard. De cultuurhistorische waarde van de diverse grenspalen, waarvan de oudste van 1549 dateren wordt overtuigend aangetoond. Door kaarten en foto's wordt de informatie nog meer inzichtelijk gemaakt.

Beschreven worden onder meer de vaststelling van de grens, de diverse wijzigingen en de voor de grens relevante verdragen. Elke grenswijziging had tot gevolg dat weer nieuwe grenspalen moesten worden geplaatst. In totaal beslaat de route meer dan 300 grenspalen, zeer verschillend van vorm, lengte en ouderdom. De meest interes-

sante zijn in dit boek gedetailleerd beschreven.

Gekoppeld aan de zestien wandelingen die de directe 'grenspalenroute' vormen, biedt de gids een aantal interessante uitstapjes. Bovendien wordt tijdens de wandeling gewezen op karakteristieke landschappelijke kenmerken. De verscheidenheid, maar ook de eenzaamheid, zal de meesten verrassen. Wegvluchtende hazen en reeën zullen vaak het enige gezelschap zijn.

Boeken

Verkrijgbaar in de boekhandel:
ISBN: 9789023247456
prijs: € 17,50

door de Redactie

Emmermeer

Op woensdagmiddag 6 april 2011 wordt in de Meerstede, Nijkampenweg te Emmen, het eerste exemplaar van Emmermeer door auteur Gerrit Griemink overhandigd aan (Ton) A.J. Sleeking, wethouder van ruimtelijke ontwikkeling, volkshuisvesting en handhaving van de gemeente Emmen en Jan Moes, de oudste inwoner van Emmermeer.

De auteur, Gerrit Griemink, maakt mee, hoe de wijk Emmermeer uitgroeide tot een dorp binnen het dorp Emmen. Emmermeer was in de jaren vijftig en begin jaren zestig de belangrijkste woonkern van Emmen. Vanuit de wijk fietsten elke morgen lange rijen arbeiders en kantoorbedienden door de Hoofdstraat van Emmen naar het industrieterrein ten zuiden van Emmen en lange rijen middelbare scholieren fietsten naar de middel-

bare scholen in het dorp Emmen. 's Avonds reed men vice versa. Het waren dagelijks terugkerende beelden.

Gerrit Griemink is niet alleen een goede verteller, maar kan ook goed luisteren. In dit boek vertelt hij zijn jeugdherinneringen aan de hand van verschillende thema's, zoals het woningbedrijf ECW, de kerken, de scholen, nijverheid, middenstand, buurt- en huurdersvereniging en

Flats aan de Meerstraat

wijkcentrum. Bij het beschrijven van deze thema's put hij niet alleen uit zijn jeugdherinneringen, maar heeft hij naar vele (oud-)Emmermeesters geluisterd, waardoor hij veel informatie heeft gekregen, waarmee hij laat zien hoe Emmermeer uitgroeide tot het dynamische dorp Emmermeer in 'de stad' Emmen.

In een hoofdstuk over Sport vertelt hij over bekend geworden sportbeoefenaars, die in Emmermeer zijn opgegroeid.

Verschillende Emmermeesters hadden muzikale talenten. Gerrit Griemink schrijft er uitvoerig over, zoals hij ook de voor hem 'markante' inwoners van de wijk beschrijft.

Zoals dat bij zoveel Emmermeesters het geval

Linksboven: Zogenaamde Keerpuntwoningen aan de mr. J.J. Willingestraat en mr. L. Oldenhuis Tonckensstraat.

Rechtsboven: Rieks Griemink, de vader van Gerrit Griemink, met zijn vrachtwagen

is, heeft Griemink veel met het Valtherbos. Het bos is enkele decennia ouder dan de wijk, maar bos en wijk zijn als het ware samen opgegroeid. Aan het slot van dit hoofdstuk doet Griemink in een gedicht een oproep om deze onderlinge band niet met een rondweg Emmen-Noord te doorsnijden.

Presentatie boek Emmermeer

Op 6 april 2010 vindt tussen 14.30 uur en 16.00 uur wordt in de Meerstede, Nijkampenweg, de presentatie van het boek Emmermeer plaats.

- 14.30 uur: Welkom door uitgever Gerben Dijkstra
- 14.40 uur: De muzikale familie Moes door Gerrit Griemink
- 15.10 uur: Pauze
- 15.20 uur: Aanbieding eerste exemplaren door Gerrit Griemink aan (Ton) A.J. Sleeking, wethouder van ruimtelijke ontwikkeling, volkshuisvesting en handhaving van de gemeente Emmen en Jan Moes, de oudste inwoner van Emmermeer.
- 16.00 uur: Film over Emmermeer, samengesteld door Gerrit Griemink
- 16.00 uur: Signeersessie door Gerrit Griemink

Het boek Emmermeer telt 256 bladzijden en wordt uitgegeven in A4-formaat. Het prachtig ingebonden boek telt ruim 400 foto's. De prijs voor het boek bedraagt € 24,90. Bij voorintekening bij Readshop Boelens in Emmermeer of via gjdijkstra@uitgeverijdrenthe.nl bedraagt de prijs € 22,40 (tot 1 april 2011). Boeken die bij voorintekening zijn besteld, kunnen worden afgehaald tijdens de presentatie op 6 april 2011 tussen 16.00 uur en 17.30 uur in de Meerstede of bij Readshop Boelens in Emmermeer tot en met 16 april 2011. Boeken die bij voorintekening zijn besteld, worden niet bezorgd.

Excursie Niedergrafschaft Bentheim

Ook in 2011 gaat de jaarlijkse excursie de grens over [paspoort meenemen]. Op 7 en 14 mei 2011 brengen wij een bezoek aan deze Duitse uithoek, die aan drie zijden aan Nederland grenst. Het is een grensstreek die vaak doorkruist wordt. Deze dag gaan we ons bezighouden met de samenhang in de cultuurhistorie en het landschap van dit deel van Duitsland. Daarbij horen ook de historie van het klooster van Sibculo. Wim Visscher, Harm Joling en Henk Jeurink staan opnieuw borg voor uitleg en organisatie. In verband met de kosten moeten we er met zijn allen voor zorgen dat de bus beide zaterdagen vol is.

PROGRAMMA - wijzigingen voorbehouden -

08.45 - 09.00 uur	Samenkomst parkeerterrein 'Hotel Eden' Emmen
09.00 - 09.45 uur	Tour Emmen - Coevorden - Haandrik - Laar - Emlichheim [40 km]
09.45 - 11.00 uur	Kaffee mit Kuchen/Stut Gaststätte 'Heester Tenne' Laar
11.00 - 12.00 uur	Bezichtiging Middeleeuwse Kerk van Emlichheim o.l.v. Albert Röterink
12.00 - 13.00 uur	Tour door het dal van de Vecht en heuvels rond Uelsen/Neuenhaus [42 km]
13.00 - 14.00 uur	Lunch Café 'Caspar' Hesinde
14.00 - 15.00 uur	Tour heuvelrug Uelsen en uitloper richting Kloosterhaar/Sibculo [37 km]
15.00 - 16.00 uur	Bezichtiging museum/overblijfselen o.l.v. leden Stichting Kloostermuseum Sibculo
16.00 - 17.30 uur	Tour Mande - Uelsen/Wilsum - Schoonebeek -Emmen [66 km]

De kosten bedragen voor leden en gezinsleden € 30,00 p.p. en voor niet-leden € 35,00 p.p. De kosten zijn m.u.v. persoonlijke uitgaven inclusief. De deelnamekosten kunnen tijdens de excursie worden voldaan. U kunt zich opgeven bij Henk Jeurink tel. 0591 626728 of henk.jeurink@online.nl. Graag zo snel mogelijk opgeven, zodat we kunnen vaststellen of er voldoende belangstelling is. In het uiterste geval houdt het bestuur zich het recht voor om één van de excursies te laten vervallen. Dat laatste kunnen we ons niet voorstellen. Het wordt weer prachtig. We rekenen weer op u.

